

Globalització, gènere i exclusió social

Les dones migrants en el treball sexual.
El cas de Barcelona

Daniela Heim

PID_00199814

Els textos i imatges publicats en aquesta obra estan subjectes –llevat que s'indiqui el contrari– a una llicència de Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada (BY-NC-ND) v.3.0 Espanya de Creative Commons. Podeu copiar-los, distribuir-los i transmetre'ls públicament sempre que en citeu l'autor i la font (FUOC. Fundació per a la Universitat Oberta de Catalunya), no en feu un ús comercial i no en feu obra derivada. La llicència completa es pot consultar a <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/es/legalcode.ca>

Índex

Introducció.....	5
Objectius.....	6
1. L'exclusió estructural de les dones i els seus treballs en l'era de la globalització.....	7
1.1. Les dones migrants extracomunitàries en el marc jurídic espanyol	8
1.1.1. La segregació laboral	9
1.1.2. La discriminació econòmica, social i legal	12
1.1.3. Les dones estrangeres en la quantificació de víctimes de violència de gènere	15
2. Les dones migrants en el treball sexual: violències, exclusió social i marginalitat.....	18
2.1. Els diferents marcs interpretatius per a entendre la prostitució i el seu vincle amb el concepte de violència sobre les dones	18
2.2. Els conceptes de treball sexual, prostitució, tràfic i <i>trata</i> de persones per a explotació sexual	20
2.2.1. El concepte de treball sexual	21
2.2.2. La diferenciació dels conceptes de treball sexual, <i>trata</i> i tràfic de persones amb finalitats d'explotació sexual	24
2.2.3. La protecció dels drets fonamentals de les persones que exerceixen la prostitució	27
3. Les dones migrants en el treball sexual a la ciutat de Barcelona: una suma d'exclusions.....	29
3.1. El context del treball sexual al medi obert a Barcelona	29
3.2. Violència institucional i exclusió social	33
4. Reflexions finals.....	37
Resum.....	40
Bibliografia.....	43

Introducció

En aquest mòdul analitzarem algunes qüestions vinculades a les relacions entre globalització, gènere i exclusió social, a partir del cas particular de les dones migrades en el treball sexual. L'estructurarem en tres parts:

1) En la primera descriurem alguns elements bàsics per a entendre l'exclusió estructural de les dones i els seus treballs en l'era de la globalització. En aquest apartat descriurem la situació de les dones migrants en el marc jurídic espanyol i analitzarem tres dels principals factors que la determinen: la segregació laboral, la discriminació social, econòmica i legal, i la sobrerepresentació d'aquest col·lectiu en la quantificació de víctimes de violència de gènere.

2) En la segona part aportarem les claus conceptuals per a comprendre el complex quadre d'exclusió social, marginalitat i violències en el qual s'inscriuen les dones migrants en el treball sexual. En aquest apartat presentarem també, a grans trets, els diferents marcs interpretatius que s'utilitzen per a entendre l'ampli ventall de situacions que es descriuen sota el terme genèric de *prostitució* i analitzarem els conceptes que, des del nostre punt de vista, permeten copsar més bé la complexitat dels diferents fenòmens que poden anar lligats a aquesta activitat.

3) Finalment, presentarem un exemple paradigmàtic de la conjunció dels eixos *globalització, migració, gènere i exclusió social*, que es desenvolupa en el context de les polítiques públiques i la normativa de la ciutat de Barcelona en matèria de prostitució. Aquest cas serveix, a més, per a demostrar la manera en la qual l'abordatge jurídic d'un fenomen, que respon, per cert, a una política pública i social determinada, pot –en contra dels seus interessos declarats– perjudicar, en lloc de protegir, les persones a les quals va dirigit.

Objectius

L'objectiu general del mòdul és proporcionar-vos un marc d'anàlisi crítica per a reflexionar sobre l'exclusió estructural de les dones migrants en el treball sexual en l'era de la globalització.

Els objectius específics d'aquest mòdul són els següents:

- 1.** Explicar els marcs interpretatius sobre la prostitució i el treball sexual, elaborats des del moviment feminista.
- 2.** Adquirir eines conceptuals per a entendre la prostitució i el tràfic i la *trata* de persones amb finalitats de treball sexual.
- 3.** Analitzar les polítiques públiques i la normativa que s'aplica a les treballadores sexuals en medi obert a la ciutat de Barcelona i visibilitzar les vulneracions de drets humans que denuncien els col·lectius de suport a aquestes persones.

1. L'exclusió estructural de les dones i els seus treballs en l'era de la globalització

El terme *globalització* inclou una quantitat de fenòmens molt complexos, sota els quals es desenvolupen els processos econòmics i financers del capitalisme tardà (Young, 2011). Es tracta de qüestions que estan íntimament relacionades, entre altres, amb la redefinició del paper dels models d'estat nació, l'articulació de les "societats xarxa" o de la "informació" (Castells, 1991) i la migració de grans contingents de persones des dels països pobres cap als rics, caracteritzada per una creixent feminització dels moviments migratoris humans i de la pobresa (Sassen, 2003).

La globalització implica, al seu torn, una important reconstrucció de les institucions polítiques, que inclou el desenvolupament del discurs dels drets humans i l'establiment d'algunes institucions de governança i xarxes polítiques globals (Walby, 2001). Els debats subjacents a aquests processos revigoritzen les tensions entre el particular i l'universal (diferència enfront d'igualtat; identitat enfront de reconeixement, etc.), entre els interessos de les minories i les concepcions dominants sobre el social. Les tensions entre l'allò que és "local" i l'allò que és el "global" cobren nous significats, com també ho fan les tensions derivades de les desigualtats de gènere i els processos d'exclusió social que se'n puguin derivar.

En el mercat global capitalista, una gran part de les dones i els treballs que hi fan són invisibilitzats; alguns d'aquests treballs ni tan sols són reconeguts com a tals, com és el cas de la prostitució. En un sistema en el qual els drets de ciutadania s'adquireixen per mitjà del treball (formal i legalment reconegut com a tal), aquesta invisibilització i la negació de drets que implica contribueixen de manera molt clara a promoure les "lògiques d'expulsió" de les quals parla Saskia Sassen, fent referència a aquells mecanismes que desplacen les persones, en aquest cas les dones, als marges del sistema, per a deixar-les en la difusa línia dels seus propis límits o directament a fora.

L'expressió **treball formal** o legalment reconegut com a tal està estretament vinculada a altres, com les d'*economia formal*, *treball declarat*, *treball decent* o *protecció social de les persones treballadores*. La seva definició és complexa i ha estat àmpliament discutida en molts fòrums. A la pàgina web de l'Organització Internacional del Treball es poden trobar nombrosos documents sobre aquesta matèria. El que aquí ens interessa destacar és la idea que hi ha un component polític en la delimitació del que ha de ser entès per *treball* en les nostres societats, i també en l'establiment de les jerarquies, valors i funcions de les diferents activitats humanes que s'exerceixen sota aquest concepte.

Els estrictes límits espacials entre persones i tasques incloses i excloses, en el mercat global i per a aquest, són encara molt més estrictes quan es tracta dels treballs que fan les dones migrants extracomunitàries. En aquest sentit, les "geografies de l'exclusió" (Ruggiero, 2000) no solament tenen gènere i estan directament determinades per les lleis que regulen el que ha de ser entès per treball o no –i els drets i obligacions derivats–, sinó que també estan travessades per altíssimes quotes de violència (tant material com simbòlica), algunes de les quals, com es veurà, són directament o indirectament propiciades per l'Estat.

1.1. Les dones migrants extracomunitàries en el marc jurídic espanyol

En la dècada del 1980 Espanya deixa de ser un país emissor de migrants i es comença a configurar com a receptor d'immigració internacional. És el moment en el qual els fluxos migratoris a Europa comencen a ser problematitzats i se n'exigeix la regulació/limitació per mitjà de legislacions específiques. De fet, i com a resultat del compliment d'un dels requisits que s'havien posat al país per a l'ingrés a la Unió Europea, Espanya aprova, el 1985, la seva primera llei d'estrangeria (Colectivo Ioé, 2005): es tracta de la Llei orgànica 7/1985, d'1 de juliol, sobre drets i llibertats dels estrangers a Espanya, que va estar vigent fins a l'1 de febrer de 2000. En aquesta data va entrar en vigor la Llei orgànica 4/2000, d'11 de gener, sobre drets i llibertats dels estrangers a Espanya i la seva integració social, que és la que, amb algunes modificacions, regula encara aquesta matèria.

Durant els vint anys anteriors a l'explosió de la crisi econòmica actual, la població estrangera a Espanya va anar augmentant gradualment. El 2011 aquesta població representava l'11,32% del total de residents a Espanya. Això equival a uns 5,34 milions de persones, de les quals 2,76 milions són ciutadanes i ciutadans de la Unió Europea. En tot cas, les dones constitueixen la meitat d'aquest col·lectiu.

Lectura complementària

Les "geografies de l'exclusió" constitueixen la metàfora d'"aquest altre lloc", on es desplaça la marginalitat social. Aquests conceptes estan àmpliament desenvolupats en l'obra següent:

V. Ruggiero (2000). *Crime and markets, essays in anti-criminology*. Oxford: Clarendon.

Lectura recomanada

Colectivo Ioé (1992). "Inmigrantes, trabajadoras, ciudadanos. Una visión de las migraciones desde España".

En aquest monogràfic es troben les característiques principals del procés de reconversió d'Espanya, de país emissor a país receptor de migrants, que es produeix en la dècada del 1980.

Dades

Les dades que es proporcionen surten del padró municipal de l'1 de gener de 2011, de l'Institut Nacional d'Estadístiques d'Espanya.

Una de les característiques més destacades del fenomen de la internacionalització de les migracions a l'Estat espanyol és la presència de corrents laborals altament feminitzats. Encara que aquestes dones provenen de molts llocs, la majoria d'elles són de diferents països de l'Amèrica Llatina. Al contrari del que succeeix amb altres dones estrangeres no comunitàries (com les marroquines o les pakistaneses), que arriben seguint els seus marits, les dones llatinoamericanes migren a Europa en solitari, sia com a caps de llars transnacionals o com a pioneres de cadenes migratòries familiars i comunitàries, duent a terme projectes migratoris autònoms, en el sentit de no ser dependents de les migracions masculines (Oso, 2010).

Els condicionants del mercat de treball dels països reclutadors i les demandes de treball, principalment en serveis domèstics i cures personals, expliquen en part el desenvolupament d'aquest èxode (Oso, 2010). Les escasses oportunitats d'ocupació als països d'origen; els devastadors impactes dels plans d'ajust estructural en moltes regions; l'increment de famílies monoparentals a càrrec de dones; certs projectes de promoció individual –que, podent fer-ho, no necessàriament impliquen estratègies familiars–; diversos condicionants de gènere, com per exemple la fugida de situacions de violència de gènere o l'entrada en una situació de violència de gènere específica, com és ara la *trata* de dones per a prostitució forçada, constitueixen elements que també incideixen en les migracions femenines i han de ser incorporats a les possibles explicacions d'aquest fenomen (Parella, 2010).

Entre altres, les principals característiques que defineixen la situació de les dones estrangeres a Espanya i, més específicament, de les estrangeres extracomunitàries, estan donades per la interacció de tres factors que es troben molt connectats entre si:

- La segregació laboral.
- La discriminació social, econòmica i legal.
- La sobrerepresentació d'aquest col·lectiu en la quantificació de víctimes de violència de gènere.

A continuació ens referim a cadascuna d'aquestes característiques.

1.1.1. La segregació laboral

Les dones immigrades a Espanya ocupen els nínxols laborals amb menys prestigi social, salaris menors i pitjors condicions de treball. Malgrat que moltes dones que migren als països occidentals tenen nivells formatius elevats i fins i

Nota de l'autora

S'empra el terme *trata*, en castellà, perquè en català encara no hi ha una definició consensuada per a definir aquest fenomen, que en alguns textos es tradueix per *tràfic*. Des d'un punt de vista jurídic, el tràfic de persones té un significat diferent del de *trata*. La utilització d'ambdós termes en aquest mòdul és conseqüent amb la descripció que d'aquests fenòmens donen el Dret internacional i els convenis vigents en la matèria, tal com s'explicarà en el subapartat 2.2.2.

Lectures complementàries

Diferents treballs de Sònia Parella aborden la migració femenina i les discriminacions que enfronten les dones migrants, entre els quals hi ha:

S. Parella (2003). *Mujer, inmigrante y trabajadora: la triple discriminación*. Barcelona: Anthropos.

S. Parella (2010). "Dones migrades a Catalunya: eines conceptuals per tal d'interpretar els seus patrons de segregació laboral i les seves trajectòries". A: M. Freixenet Mateo (comp.). *Dones migrades treballadores. Anàlisi i experiències locals contra la desigualtat* (pàg. 15-46). Barcelona: Institut de Ciències Polítiques i Socials.

tot universitaris, són desqualificades i desvalorades per un mercat laboral fortament androcèntric. El mercat laboral espanyol pateix una forta segregació de gènere: les dones (sense distinció d'origen nacional) s'aglutinen en activitats vinculades a les tasques que la divisió sexual del treball habitualment assigna, amb precisió, a les dones mateixes. Una situació similar es presenta també a escala europea, en què les dones s'incorporen de manera prioritària a cinc sectors d'activitat: assistència sanitària, serveis socials, educació, administració pública i venda al detall (Rubio, 2008). Aquesta distribució no ha canviat en els últims trenta anys (Torns, Carrasquer, Parella i Recio, 2007).

El treball reproductiu forma una part molt important de la segregació laboral, no solament perquè tradicionalment ha estat exercit per dones, sinó també perquè té unes característiques específiques:

- Es denomina *reproductiu* per a diferenciar-lo del treball de mercat o productiu, que és el que pertany oficialment a l'esfera del públic i gaudeix de més protecció legal.
- Comprèn les activitats destinades a cura de la llar i de les persones que hi viuen (de la família en sentit ampli).
- Es tracta d'activitats que es fan en l'àmbit privat, en el qual tradicionalment l'Estat no ha interferit.
- En els últims vint-i-cinc anys n'ha anat creixent l'externalització, és a dir, la seva delegació en terceres persones.
- És un dels treballs més precaris que hi ha.

L'externalització del treball reproductiu és un fenomen de gran actualitat, però no és res de nou. En èpoques anteriors ja existia i es duia a terme per mitjà de la figura de la criada o el criat del servei domèstic tradicional. La novetat del nostre temps és que la demanda d'ocupació domèstica s'ha massificat. Això respon als importants canvis sociodemogràfics i econòmics esdevinguts en les últimes dècades en les societats occidentals, entre els quals destaquen: l'envelliment de la població i l'increment de persones grans que viuen soles; la creixent participació femenina en el mercat de treball; el nombre més gran de llars monoparentals; la progressiva tendència envers la dispersió geogràfica de la família; una nova gestió del temps a l'interior del nucli familiar i, finalment, però d'especial transcendència, la crisi fiscal de l'estat del benestar, en el marc dels corrents neoliberals de la dècada dels vuitanta (Parella, 2003, pàg. 12).

Lectura complementària

Cristina Vega Solís fa una interessant anàlisi dels treballs reproductius i la crisi de l'Estat de benestar en:

C. Vega Solís (2009). *Culturas del cuidado en transición*. Barcelona: Editorial UOC.

La divisió sexual del treball, articulada en la separació dels eixos públic/priuat, ha establert drets només en el denominat *àmbit productiu*, que s'associa amb una idea androcèntrica de treball, i els nega en el terreny de les tasques reproductives i sexoafectives, tradicionalment adjudicades a les dones. Dins d'aquestes últimes tasques, algunes autores inclouen el treball sexual.

Així, per exemple, Ruth Mestre afirma que:

"[...] el trabajo masculino es la norma en la que difícilmente encajan el trabajo doméstico y el trabajo sexual, *familiarmente* denominados *servicio doméstico* y *prostitución*, porque en realidad lo que encaja mal en el sistema es el reconocimiento y la valoración del trabajo emocional realizado por las mujeres, el trabajo de cuidado formal o informal, mercantilizado o libremente entregado (producción afectivo-sexual)."

Mestre, "Trabajo sexual, igualdad y reconocimiento de derechos" (2007).

Es tracta de treballs altament marginats; en les seves arrels es troba una llarga tradició patriarcal liberal de menyspreu a les activitats que històricament han estat atribuïdes a les dones (Torns i Carrasquer, 1999). Entre aquests hi ha, no obstant això, una jerarquia, un component de valor, que s'expressa en l'atribució d'un mínim reconeixement social i legal per al treball domèstic i en l'exclusió absoluta del treball sexual d'aquests escassos beneficis.

Les possibilitats laborals que ha ofert el mercat laboral a les dones immigrants a Espanya (i molt concretament a les extracomunitàries) són, a grans trets, precàries, mal pagades, de baixa qualificació i, en la seva majoria, en l'economia submergida.

El servei domèstic com a internes o per hores, la cura de criatures, de persones ancianes o malaltes, el treball al camp en hivernacles o en recollida de fruites, la confecció, l'hostaleria, la neteja d'oficines i el treball sexual són els treballs als quals les dones immigrants extracomunitàries han pogut accedir a l'Estat espanyol, gairebé amb total independència del seu nivell formatiu. Si la seva situació legal al país d'acollida és irregular, les opcions laborals es restringeixen i es precaritzen encara més.

Moltes vegades, les dones combinen diverses d'aquestes activitats al mateix temps. Així, per exemple, moltes dones que exerceixen la prostitució també fan treballs de neteja per hores (de domicili, d'oficines); cuiden persones grans o malaltes o són caixeres en supermercats, per esmentar-ne alguns exemples; i, viceversa, moltes dones que treballen com a empleades domèstiques discontinües, caixeres de supermercats, o que s'ocupen com a operàries en empreses de neteja, es "refugien" en la prostitució (Juliano, 2004; 2005; 2006) per complementar els seus ingressos, quan les restants activitats que el mercat laboral els té reservades no els proporcionen el necessari per a cobrir les seves necessitats bàsiques (incloent-hi també, en moltíssims casos, les de les seves famílies).

Lectures complementàries

Ruth Mestre fa una interessant anàlisi crítica del concepte androcèntric de treball. Vegeu, entre altres:

R. Mestre i Mestre (2004). "Trabajo sexual e igualdad". A: I. Holgado (ed.). *Prostituciones. Diálogos sobre sexo de pago* (pàg. 55-72). Barcelona: Edicions Bellaterra.

R. Mestre i Mestre (2005). "Hilando fino: migraciones autónomas de mujeres para trabajar en la industria del sexo". A: A. Pedreño Cánovas; M. Hernández Pedreño (coords.). *La condición inmigrante. Exploraciones e investigaciones desde la región de Murcia* (pàg. 313-326). Murcia: Universidad de Murcia, Servicio de Publicaciones.

R. Mestre i Mestre (2007). "Trabajo sexual, igualdad y reconocimiento de derechos". A: R. Serra Cristóbal (ed.). *Prostitución y trata. Marco jurídico y régimen de derechos* (pàg. 13-42). València: Tirant lo Blanch.

R. Mestre i Mestre (2010). "Mujeres, nueva ciudadanía y trabajo ¿de qué mujeres hablamos?". A: M. Freixenet Mateo (comp.). *Dones migrades treballadores. Anàlisi i experiències locals contra la desigualtat* (pàg. 75-106). Barcelona: Institut de Ciències Polítiques i Socials.

Sense papers

El fet de "no tenir papers", a més de dificultar l'accés a un treball en millors condicions i el gaudi de drets socials, representa una agressió forta a l'autoestima (Juliano, 2004, pàg. 201).

Diferents estudis demostren que, en contra de l'estereotip de la prostituta jove i sola, sense responsabilitats familiars, les treballadores sexuals tenen fills i filles i són responsables de manera exclusiva del seu manteniment econòmic i de les seves cures (entre altres, LICIT, 2004; Freixas Farré i altres, 2004).

De fet, tal com s'afirma en una altra investigació, que arriba a les mateixes conclusions:

“Esa responsabilidad en exclusiva, sobre todo cuando se separan, divorcian o sus parejas las abandonan, hace que el trabajo sexual sea la única opción económica que les queda para sacar adelante a sus hijos.”

Heim, *Prostitución y exclusión social. Informe de investigación* (pàg. 63, 2007).

1.1.2. La discriminació econòmica, social i legal

La segona característica de la situació de les dones immigrades extracomunitàries a Espanya té a veure amb la discriminació social, econòmica i legal.

La discriminació econòmica

Les societats occidentals han anat elaborant estratègies de negació i subordinació dels treballs de les dones, i han exclòs el treball reproductiu i sexual del concepte de treball. Destacades autores feministes, com Christine Delphy (1998), han desenvolupat un extens treball teòric per a explicar aquesta situació, i han analitzat l'explotació del treball reproductiu (o forma de producció domèstica, tal com elles ho denominen).

Christine Delphy

Christine Delphy ha estat pionera de la segona onada del moviment feminista a França i autora d'importants anàlisis sobre les desigualtats de gènere. És reconeguda com una de les principals arquitectes del pensament feminista contemporani, fundadora del corrent teòric del *feminisme materialista*. L'originalitat i l'interès de la seva obra es troben en la seva anàlisi socioeconòmica del patriarcat, i demostra que les desigualtats persistents entre dones i homes en el mercat de treball se sostenen sobre l'explotació del treball domèstic de les dones, tesi que es recull principalment en Delphy (1998).

En aquesta mateixa línia, autors del nostre àmbit, com Cristina Carrasco, consideren que l'“oblit” protagonitzat per les anàlisis econòmiques no és innocent. Aquesta invisibilitat es deu al fet que no es vol reconèixer la insuficiència del mercat i de l'economia capitalista per a proveir totes les necessitats humanes. En aquest sentit afirmen que el sistema, en termes monetario-econòmics, no subsistiria solament amb el treball mercantil, i encara menys en societats en les quals l'estat del benestar es troba molt poc desenvolupat. Aquest és el cas de la societat espanyola, que ha basat el seu benestar d'acord amb un model “familista”, o “model conservador del sud”, com ho qualifica Eleonore Kofman (2004), i el pes del qual descansa en el treball reproductiu de les dones.

La discriminació social

Entre els factors de discriminació social que afecten les dones immigrades a Espanya, a més de la discriminació de gènere, també trobem la construcció simbòlica d'estereotips de base etnocèntrica i androcèntrica: prejudicis de base ètnica, racial, cultural, nacional, religiosa i lingüística. Com assenyala Sonia Parella, aquests estereotips compleixen tant una funció d'exclusió com d'inclusió. Per exemple, mentre que en el cas de la prostitució i altres treballs sexuals es construeix el cos femení des de la hipersexualització i racialització, com a valor per al mercat del sexe (dones exòtiques), en el servei domèstic els estereotips de gènere actuen des de coordenades diferents. La dona immigrada treballadora domèstica es presenta com a “bona mare i bona dona”, dolça, afectuosa, abnegada, resistent i pacient, se li exigeix reafirmar les seves qualitats maternals de servei des de la invisibilització de les marques sexuals, vistes en aquest cas com una amenaça (Parella, 2010). D'aquesta manera, les construccions socials de gènere no solament assignen un paper determinat a les dones dins del mercat laboral, sinó que també s'encarreguen de reproduir els deures “naturalitzats” en la divisió sexual dels treballs, tan funcionals als interessos patriarcals. Entre aquestes construccions cal destacar l'estigma de la prostitució, que, com analitzarem més tard, té la funció d'assegurar el rebuig social de les treballadores sexuals que no segueixen la norma del model heterosexual de bona dona, esposa i mare.

L'explosió de la crisi economicofinancera global (2007-2008) i el període de recessió subsegüent clarament han empitjorat la situació. Pel que fa al seu impacte a Espanya, des d'una perspectiva androcèntrica, ser sol argüir que la crisi econòmica està afectant més els homes que les dones. De fet, algunes estadístiques indiquen que de cada 3 persones immigrades que han perdut la feina amb la crisi, 2 són homes. Aquestes dades, no obstant això, s'han de matisar, ja que l'alta taxa de treball irregular de les dones immigrades no apareix en les estadístiques de la seguretat social, com tampoc no apareixen en aquestes els col·lectius de dones estrangeres que no s'han incorporat al mercat laboral (que en la seva majoria són les que procedeixen de països com el Marroc i el Pakistan). A més, la gestió de la crisi econòmica ha impactat molt negativament en les polítiques dirigides a millorar les condicions de treball

Lectures complementàries

Una relació de les obres d'Eleonore Kofman es troba a Eleonore Kofman, Middlesex University.

Alguns treballs de Cristina Carrasco que tracten en profunditat del treball reproductiu es troben en:

C. Carrasco (2001). “La sostenibilidad de la vida humana: ¿un asunto de mujeres?”. *Mientras Tanto* (núm. 82). Barcelona: Icaria.

C. Carrasco (2009). “Mujeres, sostenibilidad y deuda social”. *Revista de Educación* (núm. extraordinari, pàg. 169-191).

Les reflexions d'Antonella Picchio són també molt interessants. Vegeu:

A. Picchio (1992). *Social reproduction: The political economy of the labour market*. Cambridge: Cambridge University Press.

Dades

Les dades referents a la Llei de dependència provenen de l'Observatori Estatal per a la Dependència, i van ser publicades el desembre del 2011. Respecte a això podeu llegir també: “La Comunidad de Madrid suspende en la aplicación de la Ley de Dependencia”, a *Documentos dependencia*, de l'Asociación Estatal de Directores y Gerentes en Servicios Sociales.

i d'ocupabilitat de les dones (com les polítiques d'igualtat), per mitjà de la retallada de les polítiques socials pensades per a potenciar més repartiment dels treballs reproductius. Aquest és, per exemple, el cas de la suspensió de les prestacions previstes en Llei de promoció de l'autonomia personal i atenció a les persones en situació de dependència (Llei 39/2006, coneguda com a "Llei de dependència"), que ha obligat les dones a continuar assumint els treballs reproductius no remunerats i ha refermat la idea tradicional que el benestar de les persones dependents ha de ser proporcionat per les dones gratuïtament (Martínez i Casanueva, 2010).

La discriminació legal

Si parlem de discriminació legal de dones migrants extracomunitàries, ens hem de referir a la legislació d'estrangeria.

Malgrat la rellevància numèrica de les dones en el flux migratori, les polítiques públiques dels estats solen subestimar o no reconèixer la participació femenina en el fenomen migratori ni les característiques que els són pròpies.

La restricció de drets que representa la legislació d'estrangeria per a tota la població migrant augmenta en el cas de les dones. Les polítiques públiques, ignorant les dades que presenta la realitat, consideren encara la immigració com un fenomen masculí, la qual cosa implica més dificultats per a les dones immigrants.

La normativa d'estrangeria no acull les especificitats vitals de les dones (especialment, la maternitat) i encara menys les laborals. Un bon nombre de treballs que fan les dones i, especialment, el treball sexual, no estan reconeguts per la llei i no serveixen, en conseqüència, per a regularitzar la situació administrativa dels qui el fan. Per tot això, algunes autores sostenen que les dones migrants pateixen un plus de discriminació laboral i legal, que se suma a la ja discriminatòria legislació d'estrangeria (Mestre, 2010).

1.1.3. Les dones estrangeres en la quantificació de víctimes de violència de gènere

El tercer factor que volem esmentar aquí és la (proporcionalment) excessiva representació de les dones estrangeres en la quantificació de víctimes de violència de gènere. Segons el que estableix el Pla d'atenció i prevenció de la violència de gènere en la població estrangera immigrant 2009-2012, les dones immigrants tenen sis vegades més risc de morir a mans de les seves parelles o exparelles que les espanyoles:

- El 12,1% de les dones estrangeres declaren haver estat maltractades per la seva parella o exparella alguna vegada en la vida, enfront d'una mitjana del 6% de maltractament declarat per les dones espanyoles.
- El 4,8% de les dones estrangeres declaren haver estat maltractades per la seva parella o exparella en l'últim any, enfront d'una mitjana del 2% en les espanyoles.
- El 7,3% de les dones estrangeres hauria sortit del maltractament (van sofrir maltractament per la seva parella o exparella alguna vegada en la vida però no en l'últim any).

A causa, en part, que la legislació que aborda el fenomen de la violència sobre les dones es limita a una de les formes en què aquesta violència s'expressa (la violència en l'àmbit de la parella o exparella), les dades de referència solament es dirigeixen a les dones víctimes de violència en les seves relacions afectives. Aquesta és la forma de violència contra les dones més visibilitzada a l'Estat espanyol i que més resposta està obtenint de les administracions públiques, tant a escala estatal com autonòmica i local, i de la societat civil. Altres tipus de violències de gènere, com per exemple les violències sexuals (enteses en sentit ampli, és a dir, que inclouen no solament violacions, agressions i abusos sexuals sinó també la *trata* de dones per a explotació sexual, l'assetjament sexual, l'assetjament per raó de sexe, les mutilacions genitals femenines i els matrimonis forçats) han estat amb prou feines o insuficientment abordades.

La *trata* de dones per a prostitució forçada i les violències institucionals que incideixen fortament en el col·lectiu de treballadores sexuals no són ni tan sols esmentats per la normativa estatal que regeix en aquesta matèria. Aquest fet ha estat fortament criticat des de nombrosos sectors feministes perquè, entre altres coses, contradiu la lletra i l'esperit de "la Declaració sobre l'eliminació de la violència contra la dona" aprovada per l'Organització de les Nacions Unides (ONU) el 1993, també coneguda com a Declaració de Viena, un dels documents internacionals en els quals expressament es basa la normativa espanyola (Bodelón, 2008).

Pla d'atenció i prevenció de la violència de gènere

El Pla d'atenció i prevenció de la violència de gènere en la població estrangera immigrant 2009-2012 es troba publicat al lloc web de l'Institut de la Dona.

Lectura recomanada

Una exhaustiva anàlisi de les violències de gènere sobre dones migrades menys conegudes i abordades des de la legislació i les polítiques públiques es pot trobar en:

R. Rodríguez Luna i E. Bodelón (coords.) (2011). *Las violencias machistas contra las mujeres*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, Servei de Publicacions.

La Declaració de Viena estableix que la violència contra la dona abraça diversos actes de violència (no solament física, sinó també **psicològica, econòmica i institucional** –aquest últim cas inclou, en particular, la perpetrada per l'Estat–) i es pot produir en diferents àmbits: **en les relacions íntimes** –parella, exparella, xicot, amant, espòs (cops, amenaces, insults, assassinats, violació, etc.)–; **en el context laboral** (assetjament sexual i assetjament per raó de sexe, entre altres); i **en la comunitat en general** (prostitució forçada, *trata* de dones, violacions, mutilacions genitals femenines, matrimonis forçats, etc.).

La Declaració de Viena, a més de brindar un marc interpretatiu ampli i comprensiu d'un gran ventall d'expressions de la violència que s'exerceix sobre les dones al món, ha representat el reconeixement dels drets específics de les dones com a drets humans (Facio i Fries, 1999). Això obliga els governs a protegir les dones enfront de les vulneracions de tals drets (Walby, 2001).

L'article 2 de la Declaració de Viena disposa textualment que les violències a les quals es refereix inclouen, sense limitar-s'hi, les següents:

“a) La violència física, sexual i psicològica que es produeixi en la família, inclosos els maltractaments, l'abús sexual de les nenes a la llar, la violència relacionada amb el dot, la violació feta pel marit, la mutilació genital femenina i altres pràctiques tradicionals nocives per a la dona, els actes de violència perpetrats per altres membres de la família i la violència relacionada amb l'explotació; b) la violència física, sexual i psicològica perpetrada dins de la comunitat en general, inclusivament la violació, l'abús sexual, l'assetjament i la intimidació sexuals en el treball, en institucions educacionals i en altres llocs, el tràfic de dones i la prostitució forçada, i c) la violència física, sexual i psicològica perpetrada o tolerada per l'Estat, onsevulla que ocorri.”

Article 2 de la Declaració de Viena

Aquesta declaració, juntament amb altres documents importants aprovats en el si de l'ONU, ha servit de base per a l'aprovació d'instruments internacionals de drets humans de les dones, d'especial rellevància en l'àmbit de la violència de gènere. Entre aquests es troben la Convención Interamericana para Prevenir, Sancionar y Erradicar la Violencia contra la Mujer (també coneguda com a Convenció de Belem do Pará), aprovada per l'Assemblea General de l'Organització dels Estats Americans (OEA) el 9 de juliol de 1994, i el Conveni del Consell d'Europa per a la lluita contra la violència contra les dones i la violència domèstica, signat per diferents estats de la Unió Europea (UE), a Istanbul, l'11 de maig de 2011, que recull, amb pocs canvis, la definició de violència sobre dones que brinda l'esmentada Declaració de Viena.

La nombrosa proporció de dones estrangeres víctimes de violència de gènere en l'àmbit de la parella o exparella a Espanya posa en relleu la part quantitativa d'aquest problema, i no obstant això ha servit perquè organitzacions internacionals de defensa dels drets humans cridin l'atenció sobre el fet que la violència de gènere s'aprofita de la situació de vulnerabilitat, la desprotecció i indefensió de les seves víctimes (Amnistia Internacional, 2007). D'aquesta

Violència contra la dona

Segons la Declaració de Viena, la definició de “violència contra la dona” comprèn:

“[...] tot acte de violència basat en la pertinença al sexe femení que tingui o pugui tenir com a resultat un dany o sofriment físic, sexual o psicològic per a la dona, i també les amenaces de tals actes, la coacció o la privació arbitrària de la llibertat, tant si es produeixen en la vida pública com en la vida privada.”

Article 1

Documents aprovats per l'ONU

Entre aquests destaquen la declaració i la plataforma d'acció aprovades en la Quarta Conferència Mundial sobre la Dona, reunida a Pequín del 4 al 15 de setembre de 1995.

Lectures recomanades

Amnistia Internacional ha elaborat exhaustius informes sobre violències sobre les dones, que es poden consultar a Violència contra las mujeres.

manera, com pitjor és la condició en la qual es troben les dones, més probabilitats tenen de ser víctimes d'algunes de les conductes compreses en l'ampli concepte de violència de gènere.

2. Les dones migrants en el treball sexual: violències, exclusió social i marginalitat

En molts sentits, l'associació entre prostitució, violència i exclusió social es fa pràcticament de manera immediata; no obstant això, el vincle entre aquests conceptes no sempre respon a una relació causa-conseqüència, de manera que és necessari establir-ne els límits i continguts.

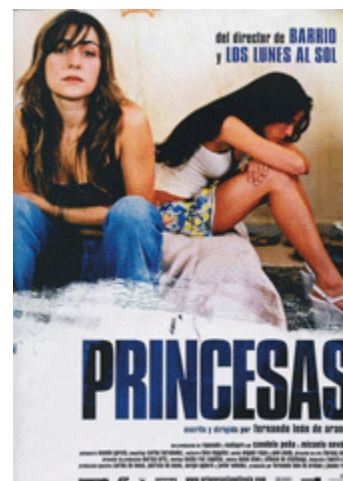
A l'apartat anterior hem avançat el marc interpretatiu del qual partim per a entendre el complex fenomen de la violència sobre les dones, a partir de la definició de la Declaració de Viena. A continuació, donarem algunes claus per a entendre els diferents marcs interpretatius sobre la prostitució i la seva relació amb el concepte de violència sobre les dones, a partir de les quals explicarem altres fenòmens associats a aquesta problemàtica, com el tràfic il·lícit i la *trata* de dones amb finalitats de prostitució forçada.

Finalment, farem una descripció de les principals reivindicacions de drets humans que reclamen els grups de defensa de les treballadores sexuals. Encara que atorguen un lloc central a la problemàtica de les violències de gènere que poden estar vinculades a l'exercici de la prostitució, s'hi estenen més enllà.

2.1. Els diferents marcs interpretatius per a entendre la prostitució i el seu vincle amb el concepte de violència sobre les dones

La consideració de la prostitució com una de les expressions de violència contra les dones ancora les seves arrels en la segona meitat del segle XIX, moment en el qual s'origina, dins del que es coneix com a primera onada del feminisme, el moviment abolicionista de la prostitució. El feminisme radical –que comença a emergir als Estats Units entre els anys seixanta i setanta del segle passat–, en el marc del desenvolupament de les seves teories de la dominació sexual i de la desigualtat sexual com a violència estructural del capitalisme patriarcal, reforça el concepte de prostitució com un epifenomen del patriarcat, que vulnera els drets fonamentals dels qui la fan, i viola els seus cossos, la seva dignitat, la seva integritat física i moral.

Des d'aquesta perspectiva, el feminisme abolicionista contra la prostitució s'insereix en la lluita feminista més general contra la violència envers les dones, considerant tots dos fenòmens en el seu conjunt. La lògica seria la següent: si la prostitució, com a epifenomen del patriarcat i de la desigualtat estructural entre homes i dones, és sinònim de violència, solament la seva eradicació completa garantirà a les dones que exerceixen aquesta activitat la plena vigència dels seus drets humans.

Princesas (2005), una pel·lícula espanyola dirigida per Fernando León d'Arango, relata la història de dues prostitutes, una d'espanyola i una altra de dominicana. L'amistat entre totes dues dones serveix d'escenari per a presentar León d'Arango agudes reflexions sobre la prostitució.

Lectura recomanada

Un minuciós estudi de les diferents posicions dins del feminisme pel que fa a la prostitució i les diferents variants que es poden trobar en cadascuna d'aquestes es pot trobar a:

D. Heim (2012). "Más allá del disenso: los derechos humanos de las mujeres en los contextos de prostitución". *Derechos y Libertades. Revista de Filosofía del Derecho y Derechos Humanos* (núm. 26, època II, pàg. 297-327).

Contemporàniament al sorgiment del feminisme radical i a l'emergència de les teories en les quals es basen les seves posicions abolicionistes de la prostitució, va sorgir també als EUA, i es va expandir immediatament i molt ràpidament per Europa, una mirada completament diferent sobre aquest fenomen complex. Els orígens d'aquesta perspectiva se situen el 1973, quan la prostituta i activista feminista Margo St. James funda, a Califòrnia, l'associació COYOTE, una entitat sense finalitats de lucre, entre els objectius de la qual no es trobava abolir la prostitució, sinó reivindicar el respecte dels drets de les prostitutes.

Organitzacions pro drets

A **Europa** es troben, entre altres, el sindicat holandès de treballadores i treballadors sexuals De Rode Draad (El fil vermell), el Col·lectiu de Prostitutes Angleses (ECP, de l'anglès English Collective of Prostitutes), el Comitè pels Drets Civils de les Prostitutes d'Itàlia (en italià, Comitato per i Diritti Civili delle Prostitute) a Itàlia i l'associació francesa CABIRIA.

A **Espanya** destaquen el col·lectiu HETAIRA, de Madrid, i les associacions LICIT, Genera, Àmbit Dona i El Lloc de la Dona, a Barcelona.

Més informació en els llocs web següents:

- HETAIRA
- Prostitutes' Education Network
- International Committee on the Rights of Sex Workers in Europe
- Genera
- Fundació Àmbit Prevenció
- El Lloc de la Dona

La creació de COYOTE, juntament amb el sorgiment d'entitats similars en altres parts del món i l'aparició de persones partidàries o simpatitzants d'aquest moviment (especialment en l'àmbit acadèmic i en algunes organitzacions de defensa dels drets de les dones), va donar lloc al que actualment coneixem com a moviment de defensa de les treballadores i treballadors sexuals o moviment pro drets.

COYOTE

Coiot (*coyote*, en castellà) és el nom de l'animal que es veu obligat a emigrar pels ranxers que el persegueixen i que, tenint fama de promiscuïtat, s'aparella per a tota la vida. Al mateix temps és un acrònim, que es desglossa com a *call off your old tired ethics* (Posa fi a la teva vella i cansada ètica), cosa que representa una al·legoria al canvi de mirada envers el fenomen de la prostitució i, sobretot, envers els seus protagonistes (Pheterson, 1989, pàg. 38).

Sota aquesta mirada, la prostitució no s'entén com a sinònim de violència contra les dones, sinó com una activitat econòmica o laboral, que proporciona manteniment a qui la fa, però que, no obstant això, està travessada per àmplies dosis de violència. Per tant, les violències que circumden l'exercici de la prostitució han de ser identificades i diferenciades clarament en les seves diferents expressions, de la mateixa manera que han de ser individualitzats i identificats els subjectes responsables d'aquesta.

L'associació Genera

L'associació Genera, de Barcelona, desenvolupa diversos programes que aborden les violències de gènere que sofreixen les treballadores sexuals. Així mateix, fa un interessant treball amb els clients de prostitució. Podeu consultar detalls d'aquest treball a l'esmentada pàgina web de l'entitat: Genera.

També els clients de prostitució, sota les posicions abolicionistes considerats com els principals responsables de l'existència mateixa de l'activitat i de la violència intrínseca que comporta, passen a un altre pla d'anàlisi: ja no són vistos com a causants directes de violència (encara que ho poden ser si maltracten la dona amb la qual han contractat un servei sexual), sinó com a consumidors.

Els clients

S'ha afirmat moltes vegades que els clients són els grans absents en els debats sobre prostitució. Hi ha, no obstant això, un creixent interès d'estudiar-los, tant des de la perspectiva abolicionista com des de la pro drets.

Des d'aquesta perspectiva, per tant, la violència que pot comportar l'exercici de la prostitució pot ser provocada per diversos agents, entre els quals es troben l'Estat mateix i la societat en el seu conjunt. Qualsevol que siguin aquests agents, poden actuar de manera individual o conjunta, de manera simultània o contemporània, o en diferents intervals de temps.

2.2. Els conceptes de treball sexual, prostitució, tràfic i *trata* de persones per a explotació sexual

Les aportacions del moviment pro drets són nombroses en l'elaboració de conceptes, en la reivindicació de drets i en les propostes d'intervenció que proposen. Seria necessari un treball molt més ampli per a presentar-les en el seu conjunt, però agruparem les que considerem més destacades, en una síntesi articulada per mitjà dels eixos següents:

- a) El concepte de treball sexual.
- b) La diferenciació dels conceptes de prostitució i violència sobre les dones.
- c) La contextualització de la violència exercida sobre els qui exerceixen la prostitució, i també la identificació dels subjectes actius dels quals prové aquesta violència i del tipus de violència de què es tracti (de gènere, institucional, etc.).
- d) La distinció dels conceptes de treball sexual *trata* i tràfic de persones amb finalitats d'explotació sexual.
- e) La reclamació de la protecció dels drets fonamentals de les persones que exerceixen la prostitució, com a àmbit diferenciat del de la protecció dels drets fonamentals de les víctimes de la *trata* i tràfic de persones amb finalitats d'explotació sexual.

Entrevista a Montse Neira

És interessant el punt de vista de Montse Neira, que parla en primera persona sobre aquests temes:

Entrevista a Montse Neira

2.2.1. El concepte de treball sexual

Des de la perspectiva pro drets es considera que la prostitució pot ser entesa com un treball. Però un treball amb característiques pròpies que el fan especialment sensible a algunes qüestions que han de ser abordades de manera diferenciada i no sota el denominador comú de les disposicions que regeixen el règim general de les relacions laborals.

Així mateix, es considera que no hi ha un model universal de treball sexual. Segons aquest enfocament es tracta d'una categoria subjecta a canvis i redefinicions continus, d'acord amb les circumstàncies socials i individuals en les quals aquesta activitat es desenvolupa i amb les polítiques públiques que s'apliquin en aquest àmbit; per exemple, aquelles destinades a abordar els aspectes socials, jurídics, econòmics i de desenvolupament dels drets de les dones.

En contra del que sostenen algunes partidàries dels moviments abolicionistes, el desenvolupament de la perspectiva pro drets permet contextualitzar la prostitució més enllà d'una opció personal i considerar-la com una qüestió social, relacionada, entre altres coses, amb l'ocupació, quan comparteix amb altres treballs de baix estatus i d'escassa o nul·la protecció legal la seva experiència d'explotació, condicions precàries i discriminacions envers les dones, i que disposa d'una elevada proporció de dones migrants. En aquest sentit, el treball sexual constitueix la cara oculta de la ciutadania sexuada del capitalisme global, que –com hem anticipat– expulsa als marges del sistema, moltes vegades deixant-los fora d'aquest, les dones i els seus treballs.

Això, sense perjudici que la definició de prostitució que proposa aquest corrent al·ludeix, en definitiva, a una opció individual, perquè és resultat d'una elecció personal que, com a tal, no es troba exempta dels condicionants socials, culturals, econòmics o d'un altre tipus, que són presents en qualsevol altre tipus d'eleccions. Es té en compte també, en aquest context, que com més gran és el marge de drets i millors són les condicions socials i materials d'existència d'una persona, més gran és el marge de llibertat de què disposa per a prendre una decisió personal, qualsevol que sigui.

S'ha de destacar també que si bé la majoria de les crítiques de la perspectiva pro drets a la subordinació estan fortament assentades en el concepte de ciutadania laboral sexuada (androcèntrica), no s'esgoten aquí, sinó que se situen dins d'un marc crític més ampli. D'aquesta manera es considera que els eixos de domini de les societats globals patriarcals, més enllà de la centralitat del sexe-gènere com a categoria analítica per a explicar la subordinació estructural de les dones, els sobrepassen quan es combinen amb altres fonts de dominació, com ara l'ètnia, la procedència o la classe (Mestre, 2007).

Lectures complementàries

Kate Millet va ser una de les primeres persones a estudiar la prostitució des del punt de vista de les prostitutes. Vegeu:

K. Millet (1975). *Prostitution papers*. Amsterdam: Meulenhoff.

Sobre les primeres formulacions del concepte de treball sexual, consulteu:

P. Alexander i F. Delacoste (1987). *Sex work: Writings by women in the sex industry*. Nova York: Amazon.

Lectures recomanades

Nombroses publicacions expliquen extensament molts aspectes relacionats amb la prostitució des del punt de vista del feminisme pro drets. Recomanem, en particular:

D. Juliano (2002).

D. Juliano (2004). *Excluidas y marginales. Una aproximación antropológica*. Madrid: Cátedra.

D. Juliano (2006).

El moviment pro drets no diu exactament què entén per prostitució, sinó que parla de treball sexual, el qual defineix com un intercanvi consensuat de sexe per diners. Qualsevol altre intercanvi (no consensuat) sí que és considerat com una forma de violència sexual, abús o esclavitud (i, per tant, com una expressió de violència de gènere, segons la definició dels instruments internacionals als quals aquí hem fet referència) que ha de ser perseguida i sancionada penalment. D'acord amb aquesta definició, el concepte de treball sexual inclouria tant el de prostitució (entesa com a intercanvi de sexe consensuat), com el d'una àmplia varietat de treballs que, sense perjudici de tenir un cert contingut sexual, no es limiten a la prostitució.

Sexe consensuat

La referència a sexe "consensuat" no eximeix el moviment pro drets del debat sobre els límits i l'abast del consentiment. Si bé la majoria de les persones i organitzacions que defensen la perspectiva pro drets no estan d'acord a negar qualsevol valor al consentiment (com fa l'abolicionisme radical), tampoc no estan gaire segures d'acceptar com a vàlid qualsevol tipus de consentiment, ja que són conscients que, en molts casos, la línia que separa la llibertat de la coacció pot ser molt borrosa, especialment quan s'actua en un context molt limitat de possibilitats. Aquesta interessant discussió excedeix els límits d'aquest treball. Els seus principals arguments es troben molt ben resumits en Abramson (2010).

La perspectiva del treball sexual pressuposa, al seu torn:

- Acceptar la validesa de l'ús de l'energia sexual i les parts sexuals del cos com a eina de treball.
- Reconèixer que l'oferta de sexe comercial pot ser feta per persones autònomes, i per tant, acceptar la validesa del seu consentiment per a fer aquests intercanvis.
- Reivindicar el valor productiu de les tasques afectivosexuals que la divisió sexual del treball de les societats patriarcals va atribuir a les dones i, al mateix temps, qüestionar la ciutadania laboral sexuada, que ha exclòs tradicionalment les dones i els seus treballs i els ha negat els seus drets (Mestre i López, 2006, pàg. 117).
- Qüestionar l'estigma de la prostitució i la discriminació social que comporta.

Lectura complementària

Sobre la varietat de prestacions diferents que es poden oferir en els contextos del treball sexual, vegeu:

M. L. Agustín (2004). *Trabajar en la industria del sexo y otros tópicos migratorios*. Sant Sebastià: Gakoa.

Lectura complementària

Sobre el concepte d'ús de l'energia sexual com a força de treball, vegeu:

K. Kempadoo (2005). *Trafficking and prostitution reconsidered: New perspectives on migration, sex, work, and human rights*. Nova York: Paradigm Publishers.

L'estigma de la prostitució es pot definir com un factor estructural de discriminació i exclusió social que representa una marca desacreditadora de la identitat femenina, expressada per mitjà d'una imatge estereotipada i negativa de la sexualitat activa de les dones i l'arrel de la qual es troba en la seva qualificació com a "putes". La seva funcionalitat deriva, entre altres coses, de la seva capacitat d'enfrontar les dones que exerceixen la prostitució a totes aquelles altres a les quals l'ordre patriarcal ha assignat el paper oposat, que seria el de "mares" i "esposes" (Freixes Farré i altres, 2004; Juliano, 2004 i 2006; Petherson, 1989 i 1996, entre altres). Alguns estudis afirmen, també, que l'estigma de la prostitució i la discriminació social que implica constitueixen la principal font de vulneració de drets de les persones treballadores del sexe (Arella, 2007).

Segons algunes contribucions, el concepte de prostitució, a part de formar part del treball sexual, guanyaria més rigor si s'aclarissin altres aspectes, entre els quals destaquen els següents:

- La persona prestatària "no manté relacions sexuals", en el sentit que comunament s'associa a aquesta expressió, sinó que està prestant un servei, de manera que el que té a veure amb el desig i el plaer, encara que pugui ser part de la seva experiència en una prestació, no la defineixen (Solana, 2003).
- L'oferta dels serveis s'ha de fer (amb mediació d'una tercera persona o sense) de manera pública, la qual cosa no significa que es faci necessàriament en llocs públics, però sí de manera publicitada o reconeguda de manera general com a disponible en un lloc específic (un mercat), amb unes condicions ben definides, pel que fa a les modalitats i límits de la prestació i a canvi d'un preu que reflecteixi les pressions de l'oferta i la demanda (Bindman, 2004, pàg. 99-111).
- La validesa de la transacció requereix una plena capacitat de negociació, la qual cosa inclou la possibilitat de rebutjar individualment certs clients i/o actes. Això permet entendre la sexualitat, dins de la prostitució, tant des d'una perspectiva individual com des d'una perspectiva política, ja que el que s'afirma és, en definitiva, el dret a l'autodeterminació sexual. Aquest dret abraça, com a mínim, dos aspectes que van molt lligats: "Incluye el derecho al sexo comercial, al intercambio de servicios sexuales por dinero, y el derecho a los mismos beneficios y protecciones que el resto de los trabajadores" (Petherson, 1989, pàg. 81).

D'aquesta manera, la conceptualització de la prostitució com a treball (sexual) permetria vincular les demandes de les treballadores sexuals a les de la resta de les dones, i també donar compte de la prostitució transsexual i la prostitució masculina. Aquestes dues últimes modalitats, encara que són encara mi-

noritàries en relació amb la prostitució de dones, estan augmentant. Tal com adverteix amb perspicàcia Dolores Juliano, s'està convertint en l'únic dels treballs "tradicionals femenins" en el qual els homes competeixen amb les dones, sense que aquesta situació hagi portat a ningú a parlar de "*trata* d'homes", ni hagi intentat definir-ho en termes similars (Juliano, 2004, pàg. 128).

Les reivindicacions del moviment pro drets se situen en el context general de les lluites contra les violències de gènere i per la igualtat (Mestre, 2004). El reconeixement dels treballs fets per les dones en el capitalisme global i la reclamació de condicions dignes i equitatives per a aquests treballs, d'aquesta manera, apareixen com a qüestions comunes a la causa de totes les dones i a l'organització dels seus esforços per aconseguir més justícia social i econòmica i respecte dels seus drets humans.

2.2.2. La diferenciació dels conceptes de treball sexual, *trata* i tràfic de persones amb finalitats d'exploatació sexual

De la mateixa manera que el moviment pro drets planteja una clara diferenciació entre els conceptes de violència i prostitució, també proposa separar els conceptes de treball sexual (i, dins aquest, com hem vist, el de prostitució) dels conceptes de *trata* i tràfic de persones amb finalitats d'exploatació sexual o prostitució forçada.

En aquest sentit, el moviment pro drets planteja que la prostitució forçada, si bé és una de les finalitats més conegudes del tràfic o de la *trata* de persones, no és causa ni conseqüència de l'existència mateixa d'aquests fenòmens –tal com afirmen les posicions abolicionistes– ni l'únic objecte que es persegueix amb aquestes activitats. Consideren que el tràfic i la *trata* de persones està constituït per un ampli ventall d'activitats, entre les quals es poden trobar, a més de la prostitució, la prestació de qualsevol treball o servei de manera forçada, l'extracció d'òrgans, etc.

La diferenciació d'aquests conceptes va donar lloc al que actualment es coneix com a "enfocament dels drets humans en matèria de tràfic i *trata* de persones per a l'exploatació sexual", que ha estat recollit en importants instruments normatius en l'àmbit de la protecció internacional dels drets humans.

Catàleg de reivindicacions

El "Manifest dels i les treballadores del sexe" i la "Declaració dels drets de les i els treballadors del sexe", tots dos documents aprovats a la Conferència Europea sobre Treball Sexual, Drets Humans, Treball i Migració, feta a Brussel·les l'octubre del 2005, recullen un extens catàleg de les reivindicacions de drets d'aquest col·lectiu. Es troba disponible en format digital a *Sex Workers in Europe Manifesto*.

Lectura recomanada

L'estudi fet per Genera, l'Observatori DESC i el Grup Antígona aprofundeix sobre aquests aspectes:

Genera, Observatorio Desc i Grupo Antígona de la Universitat Autònoma de Barcelona (2011). "Análisis socio-jurídico de la trata con fines de prostitución forzada: herramientas para una intervención desde una perspectiva de derechos".

El Protocol per a Prevenir, Suprimir i Castigar la *Trata* de Persones, especialment de Dones i Nens (o Protocol de *Trata*) i el Protocol contra el Tràfic Il·lícit de Migrants per Mar, Terra i Aire (o Protocol de Tràfic Il·lícit de Migrants), tots dos aprovats en l'àmbit de l'ONU, el 2000, recull diversos dels preceptes d'aquest enfocament. El Conveni del Consell d'Europa per a la Lluita contra la *Trata* de Persones (o Conveni Europeu de *Trata*), aprovat el 2005, en l'àmbit de la UE, és més consistent amb aquesta perspectiva, especialment quan disposa que les mesures de protecció de les víctimes no s'han de condicionar a la seva col·laboració amb les autoritats policials o judicials, cosa que sí que fan els instruments de l'ONU.

D'acord amb les definicions recollides en aquests nous instruments de drets humans, el **tràfic il·lícit** de persones consisteix en:

"[...] la facilitació de l'entrada il·legal d'una persona en un estat membre del qual aquesta persona no sigui nacional o resident permanent amb la finalitat d'obtenir, directament o indirectament, un benefici financer o un altre benefici d'ordre material."

Protocol de Tràfic Il·lícit de Migrants, article 3, definicions.

Per la seva banda, s'entén per **trata**:

"[...] la captació, el transport, el trasllat, l'acolliment o la recepció de persones, recorrent a l'amenaça o a l'ús de la força o altres maneres de coacció, al rapte, al frau, a l'engany, a l'abús de poder o d'una situació de vulnerabilitat o a la concessió o recepció de pagaments o beneficis per a obtenir el consentiment d'una persona que tingui autoritat sobre una altra, amb finalitats d'explotació. Aquesta explotació inclou, com a mínim, l'explotació de la prostitució aliena o altres formes d'explotació sexual, els treballs o serveis forçats, l'esclavitud o les pràctiques anàlogues a l'esclavitud, la servitud o l'extracció d'òrgans."

Protocol de Tràfic, article 3, definicions.

A partir d'aquestes definicions, tràfic il·lícit i *trata* de persones ja no són considerats com a fenòmens pertanyents a una mateixa unitat conceptual, sinó que cadascun té entitat pròpia.

Entre les conseqüències pràctiques més importants d'aquesta diferenciació des del punt de vista jurídic és que es pot donar la situació de *trata* sense que sigui necessari el trasllat de persones d'un estat a un altre, i viceversa: es pot produir una situació de tràfic de persones encara que falti algun dels elements constituents de la *trata*, o tots (la coacció, l'engany, l'explotació, etc.). Per tant, solament interessa la nacionalitat de les persones en el cas del tràfic il·lícit d'immigrants, però és irrellevant en el cas de la *trata*.

S'espera que l'enfocament de drets humans en matèria de tràfic il·lícit d'immigrants i de *trata* permetrà obrir un camí per a abordar aquestes delicades qüestions al marge de l'obsessió pel control de les fronteres, que és l'òptica que ha caracteritzat fins ara el tractament jurídic d'aquests fenòmens, i la qual algunes veus van denominar com a enfocament "trafiquista", per haver centrat històricament l'atenció dels governs en la persecució de la immigració irregular (estigui o no connectada amb la *trata* de persones), sense parar esment en la protecció de les persones víctimes d'aquests delictes i sense atendre de manera comprensiva la totalitat dels seus drets fonamentals.

La perspectiva de drets humans en matèria de tràfic il·lícit i de *trata* de persones dóna preeminència a la protecció i reparació dels drets de les persones que han resultat víctimes d'algun d'aquests fets enfront dels resultats de les investigacions judicials que tan sols persegueixen el càstig dels seus autors, una cosa poques vegades aconseguida, ja que es tracta de delictes que gaudeixen d'una gran impunitat. En síntesi, aquesta nova perspectiva permet reclamar que les persones víctimes d'aquestes conductes siguin tractades com a víctimes d'una violació de drets humans i, per tant, que s'adoptin mesures per a protegir-les.

Dins aquest marc, resultaria absolutament il·legítima qualsevol intervenció que pogués representar, per a la víctima de *trata*, ser considerada com a infractora, sia d'una disposició penal o administrativa. Aquesta ha estat la situació en la qual s'han trobat moltes de les víctimes de *trata* durant llarg temps. Per exemple, quan per aplicació de la llei d'estrangeria (pel fet de no tenir en regla la seva situació administrativa al país), han estat expulsades de manera indiscriminada, i s'ha donat el contrasentit d'haver estat sancionades (per la via administrativa) per un fet delictiu del qual eren en realitat víctimes.

Lectures complementàries

L'ONG Global Alliance Against Traffic in Women, experta en casos de *trata*, ha recollit nombrosos casos de víctimes d'aquest delicte que han estat sancionades en lloc de ser protegides per les autoritats. Podeu trobar més detalls a "Human rights at home, abroad and on the way" i, en particular, a "Beyond borders: exploring links between trafficking, globalisation and security"; "Beyond borders: exploring links between trafficking and gender"; "Beyond borders: exploring links between trafficking and labour" i "Beyond borders: exploring links between trafficking and migration", tots disponibles a Global Alliance Against Traffic in Women.

Enfocament "trafiquista"

Aquesta perspectiva és sostinguda per Bindman (2004). Mestre (2005, 2007) també ha aprofundit en aquestes anàlisis. Les jornades d'acció contra el tràfic, que des del 2008 organitzen anualment algunes entitats de suport a treballadores sexuals a Barcelona, estan també dirigides a la sensibilització i formació de professionals, analistes i altres persones expertes en aquesta perspectiva, i també al seu aprofundiment i consolidació. Les principals aportacions d'aquestes jornades es troben publicades en format electrònic a Genera-Publicacions.

2.2.3. La protecció dels drets fonamentals de les persones que exerceixen la prostitució

El moviment pro drets reclama la necessitat de protegir els drets fonamentals de les persones que exerceixen la prostitució, com a àmbit diferenciat del de la protecció dels drets fonamentals de les víctimes de la *trata* i el tràfic de persones amb finalitats d'exploració sexual o prostitució forçada.

Per a una protecció més eficaç d'aquests drets exigeix, entre altres qüestions:

- L'abolició de qualsevol legislació que prohibeixi la prostitució, tant per mitjà de normes penals com administratives (aquestes últimes inclouen les ordenances municipals que sancionen l'oferta i, en alguns casos, també la demanda de serveis sexuals retribuïts, com succeeix en la normativa local de Barcelona, que analitzarem més endavant).
- La mancomunitat d'esforços contra la *trata* de persones, la immigració i la prostitució forçades i l'exclusió social.
- L'eradicació de qualsevol tipus de violència exercida contra les persones que treballen en la prostitució, incloent-hi la violència institucional.

La idea central d'aquesta perspectiva és que el dret pot contribuir a ampliar els espais de llibertat de les persones que es troben en contextos de prostitució en la mesura en què reconegui explícitament els drets derivats de la seva activitat i no negant-los. És a dir, planteja un ús proactiu del dret, per mitjà de l'engegada d'instruments jurídics que transcendixin el marc de les prohibicions i les sancions corresponents, i se centrin en el de les autoritzacions. Quan altres àmbits de l'ordenament jurídic i, en particular, quan el dret laboral s'involucri en aquesta tasca, els drets de les persones que exerceixen la prostitució estaran protegits i garantits. A més de considerar la prostitució com a treball, s'haurien de reconèixer els drets laborals genèrics, com per exemple el dret al descans obligatori i el dret a una prestació per desocupació.

El moviment pro drets considera, així mateix, que les vulneracions de drets que tenen lloc en els contextos on s'exerceix la prostitució comporten un **dèficit de ciutadania** de les persones que exerceixen aquesta activitat i, per tant, representen un **dèficit democràtic** en la configuració del sistema de drets vigent. Aquest dèficit, encara que per altres motius, és reconegut unànimement pels moviments organitzats de dones com una **vulneració dels drets humans**, contra la qual s'ha de reaccionar i a la qual s'ha de donar una solució urgent, més enllà del dissens que hi pugui haver en relació amb la normalització del treball sexual per mitjà d'una llei laboral.

Lectures complementàries

Una exhaustiva mostra de les propostes i reclams de drets de les persones treballadores sexuals es pot trobar a International Committee on the Rights of Sex Workers in Europe.

També es pot consultar:

B. Bose (2010). "Dangerous liaisons: sex work, globalisation, morality and the State in contemporary India". A: M. Cain; A. Howe (co-ords.). *Women, crime and social harm; towards a criminology for the Global Era* (pàg. 107-119). Oxford: Hart Publishing.

Des d'aquesta perspectiva es considera, finalment, que els factors socials i econòmics poden restringir les oportunitats de les persones, però els sistemes jurídics les poden restringir molt més. Així ho adverteix Kara Abramson, quan afirma que una regulació legal que resulti equivocada, per més bones que siguin les seves intencions, "puede perjudicar en mayor medida a las personas que intenta proteger" (Abramson, 2010, pàg. 130), la qual cosa és especialment greu quan es tracta de persones, com les que exerceixen la prostitució, que són les qui tradicionalment han tingut menys drets o no n'han tingut cap (Ferrajoli, 1995, pàg. 15-16).

3. Les dones migrants en el treball sexual a la ciutat de Barcelona: una suma d'exclusions

En els apartats anteriors avancem que el context juridicolegal vinculat a les dones migrades que exerceixen la prostitució és altament discriminatori i s'expressa, per excel·lència, en la falta de reconeixement dels drets de les persones inserides en aquest sector (com a treballadores i ciutadanes) i en la creixent persecució del treball sexual al medi obert que es dona des de fa uns quants anys en diverses ciutats espanyoles, entre les quals destaca Barcelona. Hem triat aquesta ciutat com a “cas emblemàtic” que exemplifica la manera en la qual l'abordatge jurídic d'un fenomen (abordatge que respon a una política pública i social determinada) pot perjudicar les persones que, segons les seves intencions declarades, intenta protegir.

Les raons que justifiquen l'elecció del cas de Barcelona són diverses però n'esmentarem solament dues: d'una banda, va ser la primera ciutat que a Espanya va optar per perseguir administrativament –amb multes– no solament les treballadores sexuals sinó també els seus clients. Aquesta persecució es concreta per mitjà de l'aplicació de l'Ordenança de mesures per fomentar i garantir la convivència ciutadana a l'espai públic de Barcelona, coneguda també com a “Ordenança cívica¹”, que va entrar en vigor el gener del 2006; per tant, és la localitat que té un recorregut més llarg en l'aplicació d'aquest model juridico-administratiu d'intervenció en la matèria.

D'altra banda, en aquesta ciutat es troba una de les xarxes més àmplies i consolidades d'entitats (no solament a escala autonòmica catalana, sinó de tot el territori de l'Estat espanyol) que desenvolupen programes d'intervenció directa amb el col·lectiu de treballadores sexuals o programes d'acció i incidència política per al reconeixement dels seus drets. Totes aquestes entitats denuncien constantment i públicament les vulneracions de drets humans que sofreixen les treballadores sexuals de medi obert a la ciutat, de manera que aporten –a la societat, en general, i a les investigacions sobre la matèria, en particular– un material valuósíssim per a avaluar l'impacte de l'aplicació de la norma de referència en el col·lectiu de treballadores sexuals al qual està dirigida.

3.1. El context del treball sexual al medi obert a Barcelona

En general, les xifres que parlen de dones en contextos de prostitució són imprecises, no fan referència als nombrosos matisos, situacions i experiències de les dones en aquests àmbits i presenten les dades numèriques de manera global (ABITS, 2011). El Pla integral de lluita contra la *trata* d'éssers humans que va aprovar el Govern espanyol el 2008 no diferencia entre les dones víctimes de *trata* i les dones prostituïdes. En clara consonància amb el llenguatge abolicionista, no distingeix entre els conceptes de *trata* i prostitució. La xifra que

El model de Barcelona

Altres localitats espanyoles que, en línies generals, han optat per seguir el model de Barcelona són Lleida, la Jonquera, Tordera, Badajoz, Alacant, Granada, Albacete i Sevilla.

⁽¹⁾Així és com la denominarem d'ara endavant.

Lectura complementària

Una anàlisi comparada de models jurídics i polítiques públiques per a abordar la prostitució i el treball sexual que s'apliquen en altres contextos locals (a escala internacional) es pot consultar a: J. Outshoorn (2004). *The politics of prostitution. Women's movements, democratic States and the globalization of sex commerce*. Cambridge: Cambridge University Press.

ABITS

Les dades detallades de l'actuació de l'ABITS estan disponibles a Agència per a l'Abordatge Integral del Treball Sexual.

ofereix per a Espanya és de 300.000 dones que es dedicarien a la prostitució, sense especificar si de manera voluntària o forçada, de les quals el 90% serien estrangeres.

Diferents informes publicats per entitats no governamentals, com APRAMP i l'Observatori Cívic Independent, manegen també xifres similars; en aquest últim cas, els informes es refereixen al fet que tan sols el 5% de les dones que exerceixen la prostitució ho fa de manera voluntària, encara que no especifica si en aquest cas són dones nacionals o estrangeres. Per la seva banda, les xifres oficials de la Policia Nacional i la Guàrdia Civil publicades en la *Guía básica para la identificación, derivación y protección de las personas víctimas de trata con fines de explotación sexual* (APRAMP, 2009, pàg. 24) fan referència a un total de 12.368, de les quals el 57% són dones i el 20% són menors (no es diferencia si es tràfic de nens o nenes ni l'edat d'aquestes persones). En aquesta mateixa guia s'assenyala que el 90% de les víctimes de tràfic a Espanya són europees, seguides de les provinents d'Àfrica i d'Àsia. Segons aquestes dades, les dones llatinoamericanes que exerceixen la prostitució quedarien fora d'aquestes estadístiques. Si a això sumem que el 15% de les treballadores sexuals, almenys a Barcelona, serien espanyoles, i que generalment s'associa l'explotació de persones amb el tràfic il·lícit i la immigració, resulta clar que el 5% de "prostitutes lliures" a les quals fan referència els informes esmentats no se sap gaire bé com es configuren (són espanyoles, llatinoamericanes, europees?). Tampoc no se sap on estarien concentrades aquestes dones ni quina és la metodologia emprada per a quantificar-les.

De la mateixa manera que no hi ha dades fiables sobre el nombre de persones que exerceixen la prostitució a Espanya, tampoc no n'hi ha sobre el de Barcelona. Ens en podem una idea aproximada tenint en compte el nombre de dones ateses per l'Agència per a l'Abordatge Integral del Treball Sexual (ABITS), el primer equipament públic municipal creat per a atendre de manera específica les treballadores sexuals.

D'acord amb les dades publicades per ABITS, l'any 2011 aquesta entitat va atendre 410 dones. D'aquestes, el 34% provenien de l'Europa de l'Est (en la seva majoria de Romania); el 30% de l'Amèrica Llatina (majoritàriament de l'Equador, encara que també d'altres països); el 21% de Nigèria i el 15% eren espanyoles. Del total d'aquestes dones, el 76% es trobava en situació administrativa regular, mentre que el 83% tenien targeta sanitària.

Les parts de la ciutat on es concentraria més presència de treballadores sexuals al medi obert serien tres:

- El districte de Ciutat Vella (carrers de Robadors i Sant Ramon, ronda de Sant Antoni, ronda de Sant Pau, la Rambla, rambla del Raval i els voltants).

- El districte de Sant Martí (avinguda d'Icària i Pujades, Wellington i Ramon Trias i Fargas; i els voltants del parc de l'Estació del Nord i de la plaça dels Glòries).
- Un altre pol de presència de treballadores sexuals se situa als voltants del Camp Nou, el camp de futbol del Barça.

ABITS (2011) aporta dades qualitatives (no quantificadors) que permeten esbossar la varietat de realitats de les dones que exerceixen treball sexual a les vies públiques:

- Dones obligades a exercir la prostitució, víctimes de *trata*.
- Dones que manifesten la seva voluntat de continuar exercint la prostitució i que reivindiquen drets laborals.
- Dones transsexuals, que presenten condicionants i discriminacions específiques en l'àmbit laboral formal, derivades de la seva identitat de gènere.
- Dones que exerceixen el treball sexual o que l'han exercit, que ja no estan en edat laboral, i que no tenen reconeguts els seus drets laborals per no haver cotitzat mai a la Seguretat Social.
- Dones que es plantegen el treball sexual com una estratègia de transició (fins a trobar un altre treball).

Les dades oficials de l'Ajuntament de Barcelona confirmen, per tant, la tesi que sostenen els moviments pro drets que hi ha una gran varietat de situacions en els contextos de prostitució. Per aquest motiu cadascuna ha de ser tractada de diferent manera i no ser subsumides totes en els mateixos supòsits normatius.

Les actituds de l'Administració local de Barcelona en relació amb la prostitució, almenys en els últims anys, s'han caracteritzat pel fet de presentar una gran ambigüitat. Mentre unes normes autoritzen l'activitat en espais tancats (encara que s'han endurit les condicions per a habilitar locals per a l'exercici de la prostitució i s'han tancat moltes cases de barrets), d'altres han disposat una persecució cada vegada més gran del treball sexual al carrer.

Cases de barrets

Les cases de barrets (*mueblés*) són els tradicionals establiments d'hostaleria amb règim d'allotjament fraccionat en el temps en què es fan les trobades sexuals contactades en la via pública.

La persecució de l'exercici de la prostitució al medi obert no és nova: les treballadores sexuals i les entitats socials de la ciutat recorden que això succeeix, com a mínim, des de l'any 1992, quan van començar els preparatius per als Jocs Olímpics que es van fer aquell any a Barcelona. El que resulta nou és, d'una banda, la incorporació dels clients com a subjectes passius de sancions

vinculades a la demanda de serveis sexuals retribuïts i, de l'altra, l'aparició dels programes i serveis públics orientats a atendre el col·lectiu de treballadores sexuals.

L'exercici de la prostitució al medi obert a la ciutat és regulat per la ja esmentada Ordenança cívica de Barcelona. Aquesta norma prohibeix l'exercici de la prostitució a les vies públiques de la ciutat.

En la redacció original, l'Ordenança establia un règim de sancions per a les conductes –descrites en l'article 40–, que comporten fins a 3.000 euros de multa per als casos més greus. Per a la imposició es requeria un avís previ de l'autoritat i la persistència de la persona en la seva actitud. La reiteració d'alguna de les conductes prohibides podia originar un delictes de desobediència a l'autoritat. Si es té en compte que un servei sexual ofert a la via pública pot costar uns 20 euros de mitjana, la desproporció de les sancions previstes en relació amb els ingressos que pot obtenir una dona a propòsit de l'activitat sancionable agregava un plus d'arbitrarietat a la resposta institucional a aquest tema.

El 2012 es va aprovar una modificació a l'Ordenança esmentada. En la redacció actual (aprovada el 31 de juliol de 2012 i que va entrar en vigor l'1 de setembre de 2012) es manté la prohibició d'oferir i demanar serveis sexuals retribuïts a la via pública, però les sumes de les multes aplicables són diferents per a oferents i demandants de tals serveis. L'oferta es castiga amb multes de 100 a 300 euros; si es fa a menys de 200 metres de centres docents o educatius del règim general d'ensenyament, la multa per a l'oferta és de 300,01 a 750 euros. La demanda i la promoció o afavoriment de serveis sexuals retribuïts preveu una sanció de multa de 1.000 a 1.200 euros i si es fa a menys de 200 metres de centres docents o educatius, de 1.200 a 1.500 euros. Mantenir relacions sexuals mitjançant retribució a l'espai públic comporta una sanció de multa de 1.501 a 3.000 euros. S'elimina el requisit d'avís previ per a imposar les sancions. La multa per a les persones que ofereixen serveis sexuals retribuïts a l'espai públic es pot substituir per una mesura de caràcter no econòmic (articles 39 i 40).

D'acord amb una informació publicada pel diari *El País*, el 22 de març de 2012, els serveis mateixos de l'Àrea de Prevenció i Seguretat del consistori barceloní s'haurien oposat a aquesta modificació, perquè consideraven que la prohibició de la prostitució i l'augment consegüent de la pressió policial no són mesures capaces d'eradicar la prostitució, sinó que més aviat la traslladen a espais menys visibles.

La proposta de reforma a l'Ordenança es va produir al final del primer trimestre del 2012. En un any s'havien incrementat en un 35,48% les sancions imposades per la Guàrdia Urbana als clients de prostitució i s'havien reduït en un 26,8% les multes imposades a dones (*El País*, 9 d'abril de 2012).

Lectures complementàries

Respecte a les notícies publicades pel diari *El País*, podeu veure:

“Barcelona impulsa la prohibició total de la prostitució callejera”. *El País*, 22 de març.

“Las multas a los clientes de prostitutas en Barcelona crecen el 35%”. *El País*, 9 d'abril.

En aquest mateix període el Govern de la Generalitat intensificava la lluita contra la prostitució al medi obert, aquesta vegada ja no als carrers, sinó a les carreteres. Per a això va aprovar la creació d'un fitxer dades de caràcter personal d'expedients sancionadors. En aquest fitxer es registren les dades personals de les persones multades per aplicació de l'article 56.4 de la Llei de carreteres, que sanciona amb multes de fins a 30.050,61 euros l'ocupació temporal de les carreteres catalanes (o les seves zones de domini públic, serveis i afectació) per a la realització d'usos i activitats relacionats amb la prestació de serveis sexuals.

Lectura complementària

La creació del fitxer de dades es va aprovar al *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya* (núm. 6137, 29 de maig de 2012, pàg. 27654. Podeu cercar el número al cercador del DOGC.

3.2. Violència institucional i exclusió social

Com a conseqüència directa de l'absència de drets socials i laborals derivats de l'exercici de la prostitució i del conjunt de disposicions legals que s'estan aplicant en aquest context local, les dones que exerceixen la prostitució a Barcelona, i molt especialment les dones immigrades extracomunitàries, estan essent col·locades en condicions de màxim risc i desprotecció, de vulnerabilitat enfront d'abusos i violències de tot tipus. Tot això augmenta el risc de patir exclusió social.

En sis anys d'aplicació de la norma, les reclamacions presentades a l'Administració local han estat moltes, tant per les treballadores sexuals com per les entitats de suport, pel fet de considerar que s'estava aplicant de manera arbitrària l'Ordenança i per la presumpta vulneració consegüent dels drets de les treballadores sexuals de la Guàrdia Urbana de la ciutat.

En línies generals, les entitats de suport del col·lectiu denuncien que la pressió policial sobre les treballadores sexuals (i també sobre els seus clients) genera els efectes següents (LICIT, 2004, pàg. 79):

- a) Augment de la clandestinitat, marginalitat i precarietat perquè han de buscar nous espais, cada vegada més ocults i marginals.
- b) Pèrdua d'autonomia i de poder de negociació. Els estudis fets en altres països arriben a la mateixa conclusió. Així, per exemple, una investigació publicada a Anglaterra referida solament als atacs contra la demanda de prostitució, és a dir, a la persecució dels clients, va determinar que, en aquests casos, un 65% de dones han de treballar més hores de l'habitual; un 71% treballa fins a més entrada la nit; un 53% inverteix menys temps a decidir si accepta o no un client; un 24% accepten fer serveis que normalment no acceptarien (Kinnell, 2002).
- c) Pèrdues econòmiques.

“Antes sí que ganabas dinero. No sé qué decirte pero sí que se ganaba... pero en la situación en la que estás ahora... no llegas ni a 200 euros, porque ahora está muy difícil... Supongo que por la Policía, porque la gente le tiene miedo a la Policía...”

Heim, entrevista personal amb una treballadora sexual, *Prostitución y exclusión social. Informe de investigación* (pàg. 60, 2007).

d) Augment de la mobilitat per a evadir la persecució policial, la qual cosa provoca el trencament dels vincles, tant entre les treballadores mateixes com amb les xarxes de suport (entitats). Això és particularment greu per a aquelles dones que estan essent forçades a exercir la prostitució, amb les quals es perd el contacte i la possibilitat d'una intervenció reeixida per a poder treure-les de la xarxa d'explotació.

e) Cerca angoixosa i desesperada d'altres maneres de subsistència.

Així ho relatava una treballadora sexual en una entrevista personal realitzada poc temps després de l'entrada en vigor de l'Ordenança:

“Empecé a buscar trabajo y no me salía ningún trabajo; fui al INEM, y no me salía nada. Me fui a una ETT y no me gustaba lo que salía... Y me volvían a ofrecer un trabajo de 8 o 9 horas por 500 euros y yo dije: ahora, como estoy, que tengo que mandar 300 euros mensuales para el canguro que he cogido a mis hijas, a mi hermana... no me llega, no me llega...”

Heim, entrevista personal amb una treballadora sexual, *Prostitución y exclusión social. Informe de investigación* (pàg. 55, 2007).

f) Més exposició a condicions d'explotació laboral i econòmica: especialment als clubs, on poden rebre un tracte humiliant i autoritari d'alguns empresaris. Davant la pressió policial al medi obert, els empresaris dels locals de concurrència pública en què s'exerceix la prostitució guanyen potestats per a establir condicions laborals abusives.

g) Augment de les agressions d'homes-clients i de la ciutadania en general.

“Estás parada en la calle y te miran y te dicen cosas. La gente no tiene respeto en la calle.”

Heim, entrevista personal amb una treballadora sexual, *Prostitución y exclusión social. Informe de investigación* (pàg. 43, 2007).

h) Augment de l'exposició a agressions de la delinqüència habitual als carrers.

i) Increment del preu de les escasses habitacions disponibles.

j) Caiguda de la demanda i, per tant, poc treball. En aquest aspecte resulta especialment perjudicat el col·lectiu de dones de més edat.

k) Empitjorament general de les condicions de treball, incloent-hi seguretat, higiene, més dificultats d'accés als serveis de salut i de prevenció de malalties.

l) Increment de la conflictivitat entre col·lectius i persones que exerceixen el treball sexual al carrer i amb el veïnatge. Per exemple, les campanyes en contra del treball sexual als carrers i la degradació urbana al barri del Raval, com la que té per lema “Volem un barri digni”, es veuen reforçades i legitimades per la normativa local.

“Volem un barri digni”

Els detalls sobre la campanya “Volem un barri digni” es troben disponibles a Raval per viure.

m) Més impunitat dels individus i xarxes que controlen algunes de les dones que exerceixen la prostitució al carrer de manera forçada.

n) En el cas de les immigrades extracomunitàries, menys ús del dret a la denúncia per por de ser arrestades per la seva situació d'irregularitat.

Les entitats de referència han presentat nombrosos informes i queixes davant diverses institucions públiques en els quals es detallen els actes de presumpta violència institucional comesos contra les treballadores sexuals. A manera d'exemple, esmentem alguns esdeveniments recollits per l'associació Genera el març del 2009, en els quals es posen de manifest algunes situacions que reflecteixen l'aplicació coactiva, esbiaixada i discriminatòria de l'Ordenança de violència i el maltractament policial al qual se sotmet les treballadores sexuals. Es relaten fets com els següents:

- Un agent imposa una multa a una dona, i li assenyala amb un gest que llegeixi el número de la seva placa. Ella el llegeix, i en acabar de dir l'última xifra de la placa, el cinc (en castellà, *cinco*), l'agent respon: “Por el culo te la hinco”.
- Frases dels agents en aplicar multes a les treballadores: “Puta, mamona”; “Cuando me veáis, deberíais correr. Si no les gusta como les tratamos, márchense a su país”; “Cuando estés en la calle te multo”; “Te multo porque tenemos órdenes”; “La próxima vez te voy a detener”; “Mejor vete a trabajar a tu país”; “Te pondré una multa más para hacer una cifra redonda y que vayas a la cárcel”...

Un altre dels temes que afecta greument la situació de les dones que exerceixen la prostitució al medi obert és el tractament d'alguns mitjans de comunicació. A l'empara de l'aplicació de l'Ordenança es va publicar un reportatge en el diari *El País*. La portada es va titular: "Sexo de pago al aire libre y en pleno centro de Barcelona". El text íntegre, a les pàgines 1 a 4 del suplement *Catalunya*, va mostrar fotos de gran format de dones presumptament nigerianes, practicant sexe amb suposats turistes als portals del mercat de la Boqueria de Barcelona. Durant els dies consecutius a la publicació d'aquest article, va créixer el debat públic sobre la prostitució. Els mitjans de comunicació van transmetre una sèrie d'imatges que, a més de representar una infracció als codis deontològics del periodisme, van vulnerar drets fonamentals de les treballadores sexuals, com el dret a la intimitat, a l'honor i a la imatge pròpia.

També en aquest cas es van presentar denúncies davant els organismes públics de control sobre aquesta situació. Cap d'aquestes, fins avui, no ha estat contestada. Les respostes de les administracions local i autonòmica, com ja hem avançat, han estat de més repressió i, per tant, menys respecte a les persones treballadores del sexe.

Així ho resumia un comunicat recent signat per diverses entitats i associacions de defensa dels drets humans de les persones (la cursiva és afegida), a propòsit de la creació del fitxer de dades de caràcter personal d'expedients sancionadors per la realització d'usos i activitats relacionats amb la prestació de serveis de naturalesa sexual en les carreteres catalanes i les seves zones de protecció:

"Una vez más [...] se confirma la falta de diálogo y negociación de la administración hacia las entidades y personas trabajadoras del sexo. De nuevo, *un paso atrás en la defensa de sus derechos*. Desde una perspectiva principalmente de estética y sin tener en cuenta las y los diferentes agentes implicados, es imposible abordar una realidad tan compleja como la prostitución."

Comunicat de Genera del 30 de juny de 2012.

Lectures complementàries

Podeu llegir l'article complet d'*El País* a "Sexo de pago en plena calle junto al mercado de La Boquería". *El País*, 1 de setembre de 2009.

La publicació d'ACSUR-Catalunya Se buscan cómplices. Para un tratamiento informativo equilibrado de las mujeres inmigradas en los medios de comunicación" denuncia la representació irreal i falsa de les dones immigrades i recull una sèrie de recomanacions per a canviar aquesta realitat. Dins d'aquesta publicació, l'article de Joana García Grezner "Migradas en los medios de comunicación, doblemente «nouvingudes». Para una información en perspectiva de género, clase y etnia" fa referència a les representacions de l'estigma de la prostitució, justament a partir de l'anàlisi, entre altres, de l'article esmentat d'*El País*, de l'1 de setembre de 2009.

4. Reflexions finals

El mercat global capitalista i la divisió sexual del treball han relegat les dones a un lloc de subordinació en l'estructura social. Dins d'aquest espai subordinat hi ha, no obstant això, certs components de jerarquització, que situen les dones nacionals de classe mitjana i alta en la part superior de la piràmide comunitària, i deixa les de classe baixa i les immigrades pobres en els estrats inferiors.

Les dones migrades a Espanya (especialment, les que provenen de països que no integren la Unió Europea) estan ocupades en les activitats amb menys prestigi, salaris més baixos i pitjors condicions laborals. El treball domèstic i el treball sexual són dues vetes de mercat reservades, gairebé amb exclusivitat, a aquest col·lectiu. Es tracta, no obstant això, d'ocupacions que s'inscriuen estructuralment en diferents nivells. Mentre que el treball domèstic té un mínim reconeixement i protecció legal, el treball sexual és completament ignorat. Però, encara, és objecte de setge i persecució. Aquesta situació, no obstant això, no ha estat objecte de qüestionaments de la totalitat del moviment feminista, sinó tan sols d'algunes de les seves partidàries: les que s'enrolen en el denominat *corrent pro drets*.

El feminisme pro drets, com hem vist, fa un interessant recorregut per contextualitzar la prostitució i el llarg deixant de vexacions a les quals han estat sotmeses les persones dedicades a aquesta activitat. En lloc d'entendre el fenomen en si mateix com a sinònim de violència i explotació (com fa el corrent abolicionista), explora les situacions de violència i explotació que es donen en el seu entorn. En altres paraules, des d'aquesta perspectiva, el problema no és la prostitució en si mateixa. El que interessa revelar són les condicions en les quals es fa aquesta activitat, incloent-hi les que són producte de les mesures que l'Estat i les diferents administracions públiques adopten per abordar-la.

Des d'aquesta perspectiva, les vulneracions de drets que tenen lloc en els contextos on s'exerceix la prostitució són enteses com a resultat d'un dèficit de ciutadania de les persones que exerceixen aquesta activitat i, per tant, com un dèficit democràtic en la configuració del sistema de drets vigent.

A Espanya, el context juridicolegal vinculat a les dones migrades que exerceixen la prostitució és altament discriminatori i s'expressa, per excel·lència, en la falta de reconeixement dels drets de les persones inserides en aquest sector (com a treballadores i ciutadanes) i en la creixent persecució del treball sexual al medi obert que es dona des de fa uns quants anys a diverses ciutats espanyoles, entre les quals destaca Barcelona.

Hem presentat aquesta ciutat com a “cas emblemàtic” que exemplifica la manera en la qual l’abordatge jurídic d’un fenomen (que respon a una política pública i social determinada) pot perjudicar les persones que, segons les seves intencions declarades (i d’acord amb el llenguatge abolicionista) intenta protegir.

Barcelona va ser la primera ciutat que a Espanya va optar per perseguir administrativament –amb multes– no solament les treballadores sexuals sinó també els seus clients. Aquesta persecució, que es va concretar per mitjà de l’aplicació de l’Ordenança de mesures per a fomentar i garantir la convivència ciutadana a l’espai públic de Barcelona (2006), i que en aquests moments és revisada per a endurir les seves disposicions, ha donat lloc ha nombroses vulneracions de drets humans de les dones que exerceixen la prostitució al medi obert a la ciutat.

En sis anys d’aplicació de la norma, les reclamacions presentades a l’Administració local han estat moltes, tant de les treballadores sexuals com de les entitats de suport, i, no obstant això, pràcticament cap no ha estat atesa. La resposta ha estat més repressió, en lloc de més drets.

La prohibició d’oferta i la demanda de prostitució que planteja la normativa cívica de Barcelona s’inscriu dins de les tradicions precristianes de l’hel·lenisme i el judaisme dels “pecats de la carn” i va constituir el model de control penal de la sexualitat més antic del món, que es coneix amb el nom de prohibicionisme. Fins fa uns quants anys, cap país del denominat món occidental no havia optat per aquesta mesura, amb l’excepció dels estats dels EUA, país en el qual està prohibida aquesta activitat en tots els seus estats, excepte a Nebraska.

A la fi de la dècada del 1990, quan el Parlament suec va debatre la *Sexköpslag* (Llei de compra de sexe), es van reobrir a Europa els debats sobre el model prohibicionista. El parlament suec mateix es va encarregar de tancar-los, amb la convicció que la croada per l’eradicació de la prostitució no es podia fer criminalitzant les dones. Aquest país va optar per una mesura que, encara que emparentada amb el prohibicionisme, se n’allunya, ja que tan sols prohibeix la demanda de serveis sexuals. L’oferta queda sense càstig, perquè la llei sueca s’assenta en les mateixes idees que planteja l’abolicionisme radical: que la prostitució constitueix part inescindible de la desigualtat estructural que sofreixen les dones en les societats patriarcals i és sinònim de violència contra aquestes. Per tant, no considera ètic plantejar una mesura, com la de prohibir l’oferta de sexe a canvi de diners, que representi una pena per a les víctimes.

Les ciutats que, com Barcelona, han optat per prohibir tant l’oferta com la demanda de serveis sexuals retribuïts a l’espai públic, estan fent una cosa pitjor que castigar indiscriminadament presumptes víctimes. Recordem que la *tra-*

Citació

“L’apòstol sant Pau (I Cor, 6-9-10; Tim 1, 9-10) va ordenar els pecats «en cinco grandes categorías: los pecados contra Dios, los pecados contra la vida del hombre, contra su cuerpo, contra los bienes y las cosas y, por último, los pecados de palabra [...]». El grupo de los pecadores de la carne (quienes pecan contra su propio cuerpo) a su vez se subdivide en cuatro tipos... El primer tipo lo forman quienes se prostituyen: *fornicai* (en griego, *pornoii*). El segundo lo constituyen los adúlteros...”
Ariès (pàg. 65-66, 1987).

ta de dones és una realitat present als carrers de Barcelona i que l'Ordenança s'aplica indistintament a totes les dones que exerceixen la prostitució als carrers de la ciutat, això és, inclou també les víctimes de *trata*.

Aquestes comunitats estan organitzant una croada disciplinària que vulnera els drets fonamentals de les persones que es perceben com de risc. Com ha estat denunciat ja des de diferents disciplines (la sociologia, la criminologia, l'antropologia urbana, les anàlisis sociològiques del dret), les normes d'aquest tipus estan configurant un nou paradigma del control, que no s'exerceix ara sobre persones determinades, sinó més aviat sobre col·lectius o grups, com el de les treballadores sexuals, i recrea un ordre simbòlic on les persones "diferents" o "estranyes" són percebudes com a "enemigues".

Sota l'aparent necessitat de garantir la convivència es reivindica "la defensa d'un espai públic no degradat" (Maqueda, 2008, pàg. 21), que es tradueix en una política de neteja dels carrers. No hi ha lloc per a mitjans alternatius de vida. Les persones són desplaçades perquè els espais es reconstrueixin i perquè la cultura de la riquesa i la comoditat de la vida pròpia de les classes acomodades es desenvolupi en un entorn sense obstacles.

El treball sexual no es reprimeix per raons morals o axiològiques, sinó estètiques. De l'ancestral disciplina del sexe, ens trasllem a les modernes disciplines dels espais. La criminalització de la prostitució es presenta, en aquest context, no solament com un exemple de purificació o neteja de les geografies comunes en les quals transcorre la vida ciutadana (les vies públiques), sinó també com una estratègia (sexuada) de control de la societat global del risc, de la qual parla Ulrich Beck (Beck, 2002), que exclou les treballadores sexuals, les converteix en mers objectes d'intervenció i els nega la condició de subjectes de dret. Tot això posa en evidència, una vegada més, que la globalitat del discurs dels drets humans dista molt encara de ser universal i que el gènere continua essent un element clau en la construcció de l'alteritat o, el que és el mateix, en la construcció de l'exclusió.

Resum

La divisió sexual del treball, articulada en la separació dels eixos públic/privat, ha establert drets només en el denominat *àmbit productiu*, que s'associa amb una idea androcèntrica de treball, i els ha negat en el terreny de les tasques reproductives i sexoafectives, tradicionalment adjudicades a les dones. Dins d'aquestes últimes tasques s'inclou el treball sexual.

Els debats feministes entorn de la prostitució s'han situat en dos eixos ben diferenciats. D'una banda se situa el moviment abolicionista, que associa el concepte de prostitució amb el de violència contra les dones i proposa l'eradicació d'aquesta activitat.

D'altra banda se situa el moviment pro drets, que planteja una mirada diferent. Reconeix que la prostitució és una activitat econòmica o laboral, que proporciona manteniment als qui la fan, però que està travessada per altes dosis de violència. No obstant això, no considera que la prostitució constitueixi en si mateixa una activitat violenta. Es preocupa més aviat per determinar els diferents tipus de violència que poden ser exercits contra les persones treballadores del sexe i d'identificar els qui l'exerceixen, especialment les i els agents de l'Estat.

El context juridicolegal vinculat a les dones migrades que exerceixen la prostitució és altament discriminatori i s'expressa, per excel·lència, en la falta de reconeixement dels drets de les persones inserides en aquest sector (com a treballadores i ciutadanes) i en la creixent persecució del treball sexual al medi obert que es dona des de fa uns quants anys a diverses ciutats espanyoles, entre les quals destaca Barcelona.

El que ha succeït en aquesta ciutat en els últims anys exemplifica la manera com l'abordatge jurídic d'un fenomen (que respon a una política pública i social determinada) pot perjudicar les persones que, segons les seves intencions declarades, intenta protegir.

L'aplicació de l'Ordenança cívica de Barcelona ha col·locat les dones que exerceixen la prostitució al medi obert a la ciutat en una situació d'extrema vulnerabilitat enfront d'abusos i violències de tot tipus.

La plataforma de defensa dels drets de les treballadores sexuals, que té a Barcelona un fort desenvolupament, ha denunciat reiteradament l'aplicació arbitrària de la normativa i la vulneració consegüent dels drets fonamentals de les treballadores sexuals.

No obstant això, la resposta de l'Ajuntament ha estat més persecució del treball sexual a la via pública.

Bibliografia

Abramson, K. (2010). "Más allá del consentimiento, hacia la salvaguarda de los derechos humanos: la implementación del Protocolo contra la Trata de Personas de la Organización de Naciones Unidas". A: J. di Corleto (ed.). *Justicia, Género y Violencia* (pàg. 105-139). Buenos Aires: Libreria.

Agustín, M. L. (2004). *Trabajar en la industria del sexo y otros tópicos migratorios*. Sant Sebastià: Gakoa.

Alexander, P.; Delacoste, F. (1987). *Sex work: Writings by women in the sex industry*. Nova York: Amazon.

Arella, C. i altres (2007). *Los pasos (invisibles) de la prostitución. Estigma, persecución y vulneración de derechos de las trabajadoras sexuales de Barcelona*. Barcelona: Virus.

Beck, U. (2002). *La sociedad del riesgo global*. Madrid: Siglo XXI de España Editores.

Bindman, J. (2004). "Trabajadoras/es del sexo, condiciones laborales y derechos humanos: problemas «típicos» y protección «atípica»". A: R. Osborne (ed.). *Trabajadoras del sexo. Derechos, migraciones y tráfico en el siglo xxi* (pàg. 99-111). Barcelona: Edicions Bellaterra.

Bodelón, E. (2008). "La violencia contra las mujeres y el derecho no androcéntrico: pérdidas en la traducción jurídica del feminismo". A: P. Laurenzo; M. L. Maqueda; A. Rubio (coords.). *Género, violencia y derecho* (pàg. 275-299). València: Tirant lo Blanch.

Bose, B. (2010). "Dangerous liaisons: sex work, globalisation, morality and the State in contemporary India". A: M. Cain; A. Howe (coords.). *Women, crime and social harm; towards a criminology for the Global Era* (pàg. 107-119). Oxford: Hart Publishing.

Carrasco, C. (2001). "La sostenibilidad de la vida humana: ¿un asunto de mujeres?". *Mientras Tanto* (núm. 82). Barcelona: Icaria.

Carrasco, C. (2009). "Mujeres, sostenibilidad y deuda social". *Revista de Educación* (núm. extraordinari, pàg. 169-191).

Castells, J. M. (1991). *The informational city*. Oxford: Blackwell.

Colectivo Ioé (1992). "Inmigrantes, trabajadores, ciudadanos. Una visión de las migraciones desde España".

Colectivo Ioé (2005). "La inmigración extranjera en el sector de la construcción de Madrid. Su situación desde la perspectiva de la seguridad y salud laboral".

Delphy, C. (1998). *L'ennemi principal. Economie politique du patriarcat*. París: Syllepse.

Facio, A.; Fries, L. (1999). *Género y derecho*. Santiago de Chile: La Morada.

Ferrajoli, L. (1995). *Derecho y razón: teoría del garantismo penal*. Madrid: Trotta.

Freixas Farré, A. i altres (2004). *Un sector susceptible de doble marginación: mujeres mayores que han ejercido la prostitución, reinserción o permanencia*. Madrid: Instituto de la Mujer.

Genera; Observatorio Desc; Grupo Antígona de la Universitat Autònoma de Barcelona (2011). "Análisis socio-jurídico de la trata con fines de prostitución forzada: herramientas para una intervención desde una perspectiva de derechos".

Heim, D. (2007). *Prostitución y exclusión social. Informe de investigación*. Barcelona: Surt.

Heim, D. (2012). "Más allá del disenso: los derechos humanos de las mujeres en los contextos de prostitución". *Derechos y Libertades. Revista de Filosofía del Derecho y Derechos Humanos* (núm. 26, època II, pàg. 297-327).

Juliano, D. (2004). *Excluidas y marginales. Una aproximación antropológica*. Madrid: Càtedra.

Kempadoo, K. (2005). *Trafficking and prostitution reconsidered: New perspectives on migration, sex, work, and human rights*. Nova York: Paradigm Publishers.

Kinnell, H. (2002). *Why feminists should re-think on sex workers' rights*.

Kofman, E. (2004). "Gender Global Migrations". *International Feminist Journal of Politics* (núm. 6, pàg. 643-665).

LICIT (2004). *Les dones construïm poder. Cap a un procés d'empoderament per la defensa dels seus drets entre les dones treballadores del sexe a Catalunya*. Barcelona: Institut Català de les Dones.

Martínez i Castells, À.; Casanueva Artís, A. (2010). "La crisis en femenino plural". *Revista de Economía Crítica* (núm. 9, primer semestre, pàg. 53-75).

Mestre i Mestre, R. (2004). "Trabajo sexual e igualdad". A: I. Holgado (ed.). *Prostituciones. Diálogos sobre sexo de pago* (pàg. 55-72). Barcelona: Edicions Bellaterra.

Mestre i Mestre, R. (2005). "Hilando fino: migraciones autónomas de mujeres para trabajar en la industria del sexo". A: A. Pedreño Cánovas; M. Hernández Pedreño (coords.). *La condición inmigrante. Exploraciones e investigaciones desde la región de Murcia* (pàg. 313-326). Murcia: Universidad de Murcia, Servicio de Publicaciones.

Mestre i Mestre, R. (2007). "Trabajo sexual, igualdad y reconocimiento de derechos". A: R. Serra Cristóbal (ed.). *Prostitución y trata. Marco jurídico y régimen de derechos* (pàg. 13-42). València: Tirant lo Blanch.

Mestre i Mestre, R. (2010). "Mujeres, nueva ciudadanía y trabajo ¿de qué mujeres hablamos?". A: M. Freixenet Mateo (comp.). *Dones migrades treballadores. Anàlisi i experiències locals contra la desigualtat* (pàg. 75-106). Barcelona: Institut de Ciències Polítiques i Socials.

Mestre i Mestre, R.; López Precioso, M. (2006). *Trabajo sexual. Reconocer derechos*. València: Ediciones La Burbuja.

Millet, K. (1975). *Prostitution papers*. Amsterdam: Meulenhoff.

Oso, L. (2010). "Trayectorias de movilidad ocupacional de las mujeres latinoamericanas en España". A: M. Freixenet Mateo (comp.). *Dones migrades treballadores. Anàlisi i experiències locals contra la desigualtat* (pàg. 143-161). Barcelona: Institut de Ciències Polítiques i Socials.

Outshoorn, J. (2004). *The politics of prostitution. Women's movements, democratic States and the globalization of sex commerce*. Cambridge: Cambridge University Press.

Parella, S. (2003). *Mujer, inmigrante y trabajadora: la triple discriminación*. Barcelona: Anthropos.

Parella, S. (2010). "Dones migrades a Catalunya: eines conceptuals per tal d'interpretar els seus patrons de segregació laboral i les seves trajectòries". A: M. Freixenet Mateo (comp.). *Dones migrades treballadores. Anàlisi i experiències locals contra la desigualtat* (pàg. 15-46). Barcelona: Institut de Ciències Polítiques i Socials.

Petherson, G. (1989). *Nosotras, las putas*. Madrid: Talasa.

Picchio, A. (1992). *Social reproduction: The political economy of the labour market*. Cambridge: Cambridge University Press.

Rodríguez Luna, R.; Bodelón, E. (coords.) (2011). *Las violencias machistas contra las mujeres*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, Servei de Publicacions.

Rubio, F. (2008). *La bastida. Desigualtats de gènere ene. Mercat de treball*. Barcelona: Surt.

Ruggiero, V. (2000). *Crime and markets, essays in anti-criminology*. Oxford: Clarendon.

Sassen, S. (2003). *Contra geografías de la globalización. Género y ciudadanía en los circuitos transfronterizos*. Madrid: Traficantes de Sueños.

Solana Ruiz, J. (2003). *Prostitución, tráfico e inmigración de mujeres*. Granada: Comares.

Torns, T.; Carrasquer, P. (1999). "El perquè de la reproducció". *Papers* (núm. 59, pàg. 99-108).

Torns, T.; Carrasquer, P.; Parella, S.; Recio, C. (2007). *Les dones i el treball a Catalunya: mites i certeses*. Barcelona: Institut Català de les Dones.

Vega Solís, C. (2009). *Culturas del cuidado en transición*. Barcelona: Editorial UOC.

Young, J. (2011). *El vértigo de la modernidad tardía*. Buenos Aires: Didot.